

TÜRK SANAYİCİLERİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ

1990-1991

DÜNYA

DEĞERLER

ARAŞTIRMASI

TÜRKİYE

SOSYO-EKONOMİK

DEĞERLER

ANKETİ'NİN

SONUÇLARI VE

DEĞERLENDİRİLMESİ

Türk Toplumunun Değerleri

25000...
TL

TÜRK SANAYİCİLERİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ

TÜRK TOPLUMUNUN DEĞERLERİ

İSTANBUL

EYLÜL 1991

(Yayın No. TÜSİAD-T/91, 6.145)

Cumhuriyet Cad. Ferah Apt., 233/9-10, 80230 Harbiye/İstanbul
Telefon: 140 12 05 ● 146 24 12 ● Telefax: 147 00 82

**Bu raporun tamamı veya bir bölümü
TÜSİAD "Türk Toplumunun Değerleri" referansı
yazılmak kaydıyla yayınlanabilir.**

Basıldığı Yer:
BOYUT MATBAACILIK A.Ş.
İstanbul

Ö n s ö z

TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği) 1971 yılından bu yana, Türk ekonomisindeki gelişmeleri devamlı olarak izlemekte, önem ve özelliklerine göre zaman zaman güncel ekonomik, mali ve sosyal konularda yayınlar da yapmaktadır.

Kamu yararına çalışan gönüllü bir özel sektör kuruluşu olan TÜSİAD, yayınlarında bilimsel ve tarafsız kalmayı amaç edinmiştir. Bu nedenle, raporda belirtilen değerlendirmelerin resmi görüşler veya üyelerin görüşleri ile doğrudan ilişkisi söz konusu değildir.

1990-1991 Dünya Değerler Araştırması çerçevesinde yapılan "Türk Toplumunun Değerleri" adlı bu çalışma Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyeleri Prof. Dr. Üstün Ergüder, Prof. Dr. Yılmaz Esmer ve Prof. Dr. Ersin Kalaycıoğlu tarafından hazırlanmıştır.

E y l ü l 1 9 9 1

Üstün Ergüder

İngiltere'de Manchester Üniversitesi'nde yüksek öğrenimine devam ederek 1961 yılında Siyaset Bilimi lisans derecesi almıştır. 1969 yılından itibaren Boğaziçi Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapan Ergüder doktorasını A.B.D. Syracuse (New York) Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi dalında almıştır. 1988 yılından beri Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı olan Ergüder siyasi partiler, siyasal katılma ve seçim sistemleri konularında uzmanlaşmıştır.

Yılmaz Esmer

1968 yılında Yale Üniversitesi'nden lisans (B.A.) derecesi almıştır. Master (1975) ve Doktora (1977) çalışmalarını Stanford Üniversitesi'nde tamamlayarak Sosyoloji doktoru olmuştur. 1977 yılından itibaren Boğaziçi Üniversitesi'nde öğretim üyeliği görevinde bulunmaktadır. Sosyal değişme, siyaset sosyolojisi, sosyal bilimlerde araştırma metodları ve kantitatif teknikler konularında uzmanlaşmıştır.

Ersin Kalaycıoğlu

1973 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nden mezun olmuştur. A.B.D. Iowa Üniversitesi'nden Siyaset Bilimi dalında M.A. (1975) ve Ph. D. (1977) almış ve A.B.D.'nde Iowa Üniversitesi'nde, Türkiye'de İstanbul Üniversitesi İktisat ve Siyasal Bilimler Fakülteleri'nde öğretim üyeliği yaptıktan sonra, 1984 yılından itibaren Boğaziçi Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Siyasal katılma, siyasal temsil ve siyaset biliminde araştırma teknikleri konularında uzmanlığı vardır.

1. Giriş: Dünya Değerler Araştırması ve Türkiye	1
2. Sosyo-Ekonomik Değerler ve Tutumlar	3
2.1. Sanayileşme Öncesi Sosyo-Ekonomik Değer ve Tutumlar	4
2.2. Sanayi Toplumunda Sosyo-Ekonomik Değer ve Tutumlar	5
2.3. Sanayi Ötesi Toplumda Sosyo-Ekonomik Değer ve Tutumlar	9
3. Çağdaş Türkiye'de Sosyo-Ekonomik Değer ve Tutumlar	10
3.1. Türkiye'deki Sosyo-Ekonomik Değer ve Tutum Mirası	11
3.2. 1990 Türkiye'sinde Sosyo-Ekonomik Değer ve Tutumlara Bir Bakış	13
3.2.1. Türkiye'de Değerler Araştırması: Ekim 1990	13
3.2.2. Araştırmanın Örneklemi	13
4. 1990 Türkiye'sinde Sosyo-Ekonomik Değerler:	
Araştırmanın Bulguları	15
4.1. Kader ve Kadercilik	15
4.1.1. Kimler Kaderci, Kimler Değil?	16
4.1.2. Kaderciliğin Etkileri	17
4.2. Güven Duygusu	19
4.3. İş ve Çalışma Hayatına İlişkin Değerler	25
4.3.1. İnsan Niçin Çalışır?	25
4.3.2. Çalışma ve Başarı	27
4.3.3. İş Hayatının Bazı İlkeleri	29
4.4. Kadının İş Hayatındaki Yeri	32
4.5. Hane Geliri ve Hane Gelirinden Tatmin Olma	34
4.6. Nasıl Bir Toplum?	35
4.7. Düzen Değişmeli mi?	39
4.7.1. Köktenci, Reformist ve Muhafazakar Kimlik	40
4.8. Yenilikçilik ve Tutuculuk	41
4.8.1. Tutucular ve Yenilikçiler Kim?	44
4.9. Bilim Yararlı mı?	45
4.10. Piyasa Ekonomisi ve Devlet	46
4.11. Çevre Sorunları	49
5. Sonuç	51

Dünya Değerler Araştırması ve Türkiye

1990-91 Dünya Değerler Araştırması, dünyanın üzerinde yerleşim alanı bulunan bütün kıtalarına yayılmış 40'ı aşkın ülkeyi kapsamaktadır. Proje, Michigan Üniversitesi'nden Profesör Ronald Inglehart'ın yönetiminde, 10 kişilik bir uluslararası yürütme komitesi tarafından koordine edilmektedir. Araştırmaya katılan bütün ülkelerde standard ve oldukça ayrıntılı bir anket formu kullanılmaktadır. Tamamlandığında, bu projenin iktisadi ve siyasal davranış, din, aile, doğurganlık ve çevre sorunları gibi konulardaki inanç, tutum, norm ve değerlerle ilgili çok kapsamlı bir mukayeseli veri kaynağı oluşturacağı kuşkusuzdur.

Projenin önemli katkılarından birinin, toplumlardaki iktisadi davranış kalıplarının çerçevesinin ve nedenlerinin daha iyi anlaşılmasına yardım etmek olacağı düşünülmektedir. Bugün iktisatçıların yaptığı analizlerin çok önemli bir bölümü, firma veya daha makro değerler düzeyindeki yapısal değişkenlere dayanmakta, ancak "**rasyonel tercih**" modellerinin ne tür bir kültürel bağlamda bulunduğu hususu neredeyse bütünüyle ihmal edilmektedir. Makro düzeydeki yapısal değişkenlerin büyük önem taşıdığına şüphe yoktur. Ancak, büyüme, faiz, yatırım, tasarruf oranları ve benzeri hadlerin hikayenin ancak bir kısmını anlattıkları da bir gerçektir. Bir ürün ya da hizmetin fiyatının artmasının her zaman talebi düşürmediğini -- hatta bazen arttırdığını -- biliyoruz. Böyle bir olgunun içinde yer aldığı kültürel çerçeve (ve bu çerçevedeki inançlar, değerler, normlar, tutumlar) anlaşılmadan sadece rasyonel tercih modelleriyle açıklanabilmesi mümkün değildir.

Emeğin üretkenliği veya tüketim kalıpları gibi alanlarda da aynı durum söz konusudur. Benzer teşviklerin değişik toplumlarda işçiler üzerinde tamamen farklı etkiler yarattığı, örneğin ücret artışının sanayi toplumlarında, geleneksel tarım toplumlarından çok farklı tepkilere yol açtığı bilinen bir gerçektir. Türkiye'de renkli televiz-

yon, video gibi mallara karşı yüksek talep olgusunu sadece gayri safi milli hasıla düzeyi ile açıklamak mümkün müdür?

"Dünya Değerler Araştırması" koordinatörü Prof. Inglehart'ın sözleriyle:¹

"Kültürel etkenleri ihmal eden modellerin yetersizliği her geçen gün biraz daha anlaşılmaktadır. Ekonomik deterministler tarafından tahmin edilen çöküşe karşın, Latin Amerika'dan Polonya'ya kadar uzanan toplumlarda Katolik Kilisesi temel bir rol oynamaktadır. İslam dünyasında, köktenci İslam, Doğu'nun da Batı'nın da görmezlikten gelemeyeceği bir siyasal güç haline gelmiştir. Konfüçyüs düşüncesinin etkisindeki Doğu Asya -- ki ekonomik kıstaslara göre dünyanın en az şans tanıyan bölgelerinden olması gerekirdi -- ekonomik dinamizmde dünyanın bütün diğer bölgelerini geride bırakmıştır. Kültürel faktörleri dikkate almadan bu aşamayı açıklayabilmek mümkün değildir."

"1990-91 Dünya Değerler Araştırması"nın kültürel kalıplar ve bunların değişimi konusundaki bilgilerimizi önemli ölçüde artırması ve aynı zamanda siyasal ve iktisadi politikalar açısından da önemli etkiler doğurması beklenmektedir.

1. Ronald Inglehart, **Culture Shift in Advanced Industrial Societies**. New Jersey, Princeton: Princeton University Press, 1990, s.15.

Sosyo-Ekonomik Değer ve Tutumlar

Ekonominin işlemesine katkısı olan veya onu zorlaştıran zihinsel davranış hazırlıklarına, ekonomiye etkide bulunan tutumlar adını vermekteyiz. Toplumsal hayatta, insanların ortak olarak önemsedikleri görgül (ampirik) olgulara ise toplumsal değerler adını vermekteyiz. Bu bağlamda toplumsal değerler görgül içerikli olup, toplumsal grupların üyeleri tarafından faaliyetlerinin hedefi haline getirilerek anlam kazanan verilerdir.² Örneğin bugün dünyamıza büyük bir etkiye bulunan kapitalist sanayi toplumu ve onun üretmiş olduğu yaşam biçimleri kendilerine özgü bir değerler ve tutumlar bütününe dünyaya yaymaktadır. Ancak, bu yaşam biçiminin egemenliği, türdeş ve tek düze değerler ve tutumların her toplumda aynen tekrarlanması anlamına da gelmemektedir. Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, İsveç, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya kapitalist dünyanın önde gelen temsilcileri olmakla birlikte, birbirlerinden anlamlı çizgilerle ayrılan "yaşam biçimleri"ne sahiptirler. Ekonomik örgütlenmeleri, insanların işgücündeki faaliyetlerinin denetlenmesi ve işgücünün daha verimli olmasının teşvik edilmesi Japon ekonomisinde, Fransa veya İsveç'ten farklı uygulamalara ve politikalara dayanmaktadır. Bu farklılıklar, o ülkelerdeki insanların farklı kültürlerden gelmelerinden ve dolayısıyla farklı ahlak ve zihniyete ilişkin beklenti ve telakkilere sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Kapitalist sanayi toplumu öncesi yaşantı biçimleri ve onların geride bıraktığı tortu, zihniyet ve ahlak telakkilerini derinden etkilemeye kapitalist sanayi toplumlarında da devam edebilmektedir. Onun için, bir ülkede bugünün sosyo-ekonomik değer ve tutumlarını araştırırken, o toplumun geçirdiği kültürel değişme çizgisini de yakından incelememiz gerekecektir.

2. Bu paragraftaki "tutum" ve "değer"e ilişkin tanımlar için bkz. Gordon W. Allport, "The Historical Background of Modern Social Psychology," Gardner Lindzey ve Elliot Aronson (eds.), **The Handbook of Social Psychology**, 2nd ed. (Cilt 1). London: Addison-Wesley, 1968, ss.59-63.

İnsanlık tarihinin derinliklerine inmeden, toplumları kabaca üçe ayırmak mümkündür:³

- tarımsal ögelerin ağırlık taşıdığı sanayi öncesi toplum,
- sanayi toplumu
- sanayi ötesi toplum

Sosyo-ekonomik ve kültürel ögeleri ile birbirlerinden kesin hatlarla ayrılan bu toplum türlerinin genel özellikleri üzerinde kısaca durmanın, aşağıda yapacağımız incelemelere daha büyük bir açıklık kazandıracağına inanıyoruz.

2. 1. Sanayileşme Öncesi Sosyo-Ekonomik Değer ve Tutumlar

En genel anlamıyla bakıldığında toplumlar gerek Batı'da ve Japonya'da, gerek Osmanlı ve sonrasındaki Türkiye'de Ortaçağ'ın tarıma dayalı toprak mülkiyeti ve toprağa dayalı egemenlik biçiminden ve onun kültürel ögelerinden giderek ayrılan bir dönüşüm geçirerek, kapitalizm içinde sanayileşmeye doğru bir evrim göstermişlerdir. Türkiye'de bu evrim Batı'daki kadar kesintisiz ve düzgün olmamakla birlikte, hareket noktası itibarıyla Ortaçağ iktisat sistemi ve ahlakından yola çıkılarak, kapitalizm içinde sanayileşen bugünkü Türk toplumuna ulaşmıştır.

Ortaçağ'ın "iyi hayat" veya yaşanmaya değer olarak kabul ettiği hayat biçimini Ülgener şöyle tanımlamaktadır:⁴

"... madde alemine karşı ferdin vicdanında daima geniş mesafeleri şart koşan, kendi içine kapalı, sakin, kanaatkar bir yaşayış tarzı. . . . Hakikaten dini, hamasi, bedii (bir kelime ile iktisat dışı) kıymetlere bağlanmak ihtiyacı, fertle maddi eşya arasında kolay kolay aşılmayan ve aşılması da caiz olmayan bir temas boşluğu. . . . Ortaçağ ahlakını, bu manada olmak üzere, mesafe (distance) şuuru diye hülâsa etmek yanlış olmayacaktır sanırız."

3. Gerhard Lenski ve Jean Lenski, **Human Societies: An Introduction to Macro-Sociology**, 2nd ed. New York; McGraw-Hill, 1974, s. 94-111

4. Sabri F. Ülgener, **İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**. İstanbul: Der Yayınları, 1981, s.66.

Özetleyecek olursak yarını planlamayı hayal dahi edemeyen bir düşünce, bugünü kanaat ve şükrederek yaşamak, atıl ve durağan bir hayatı idame ettirmekten ibaret bir dünya görüşü, kendi iç dünyasına çekilip en yakın çevrede huzur aramak, istikrarlı, hatta durağan, mistik, din tarafından kutsanmış mükemmel bir ilahi ahenk içinde yaşantı sürdürmek Ortaçağ hayatının en belirgin çizgilerini oluşturunuyordu. Bireyin iktisada ilişkin değer ve tutumları ise kadercilik, kanaatkarlık, tanımadıkları-na karşı güvensizlik, teşebbüs ve kar artırımı yerine lonca normları ile sınırlanmış üretim faaliyeti ve miktarı, sınırlı rekabet, zamanlama ve planlama endişesinden uzak bir basit üretim biçimine yönelmesiyle bezenmiş bulunmaktaydı.

2. 2. Sanayi Toplumunda Sosyo-Ekonomik Değer ve Tutumlar

Ekonominin tarıma dayalı olmaktan çıkarak sanayi üretiminin büyük ağırlık kazandığı bir yapıya sahip olmaya başlaması ile birlikte insanların çalışmaktan ve çalışma hayatından beklentileri, iş hayatının düzenleniş biçimi ve kuralları, toplumsal yaşantı biçimi ve "arzulanan" toplumsal yaşantı normları, maddeye karşı tutumlar ve toplumsal değerler değişiklik göstermektedir. Ekonomik hayatın kuralları ve onlara ilişkin normlar da değişmekte ve yeni iktisadi düzenin ahlak ve zihniyet anlayışları ortaya çıkmaktadır. Bu yenilik eskiden mevcut olan bazı değer ve tutumların yeniden gözden geçirilerek, aynı biçim içinde ve kurumsal uyarlamaların da etkisiyle, yeni bir içerik kazanmaları anlamını da taşıyabilmektedir. Japonya'da Meiji restorasyonundan sonra Felemenkçe çalışmalarının hızla Batı bilim ve teknolojisinin öğrenilmesi ve öğretilmesine dönüşmesi bu tür bir duruma örnek olarak gösterilebilir.⁵ Her toplumda Ortaçağ ekonomik ahlak ve zihniyetinin değişimi bir kopuş biçiminde olmamakta, eski değerlerin içerik değiştirerek yeni anlamlar kazanması ve bunlara yeni değerlerin eklemlenmesi biçiminde de olabilmektedir. Belki de bundan dolayı, Ortaçağ iktisat ahlakı ve zihniyetinin çeşitli görüntüleri kolayca yok olup gitmemekte, yeni sanayileşen toplumlarda varlıklarını çeşitli kalıp değişiklikleriyle de olsa sürdürebilmektedirler.

5. Bert Hoselitz, "Economic Growth and Development: Non-Economic Factors in Development," Jason L. Finkle ve Richard W. Gable, **Political Development and Social Change**, 2nd ed. New York: John Wiley & Sons, 1971, s. 187.

Ancak sanayileşen toplum artık yeni değerlere inanan, beklenti ve tutumları Ortaçağ iktisat ahlakından bir hayli farklı olan insanlara gerek duymaktadır. Emek, eğer vasıflıysa iş bulabilmektedir. Az çalışmak, kanaat etmek, meslek arkadaşlarıyla dayanışma içinde olmak, lonca dengelerini bozmamak, yenilik ve değişiklikten adeta şeytandan sakınırcasına kaçınmak gibi tutum ve eğilimler sanayileşen toplumda bir kenara atılmak veya yok olmaktan başka yararı olmayan tutumlardır. Bunların yerine müteşebbislik, sahip olduğu ile yetinmemek ve daha fazla kazanç ve maddi tatmin içeren bir hayat standardına ulaşmaya çabalamak, kişisel çaba ve hırsa değer vermek, rekabet, akılcı hesaplamaya dayalı, ileriye planlayan ve kişisel olarak sivrilmeyi hedefleyen bir yaşantı biçimi ağırlık kazanmaktadır. Teknolojik yenileşmeyi izlemek ve ona katkıda bulunmaya çalışmak, bilimsel bilgi peşinde koşmak ve onu hayata uygulayarak daha büyük kazanç temin etmek ön plana çıkmaya başlamaktadır.

Sanayileşen bir toplumda zaman anlayışı da değişmekte ve insan tarım toplumundaki gibi devresel ve mevsimlik bir zaman anlayışını terk ederek sürekli değişen ve ileriye doğru devinen bir zaman anlayışına sahip olmaya başlamaktadır. Sanayinin çizdiği yaşantı da zaten günlük, haftalık ve aylık zaman değerlendirmesini zorunlu kılmaktadır. Çalışma süreleri de sınırlandırılmış bulunduğundan bireyin kendisine kalan boş zamanı bulunmaktadır. Bunun değerlendirilip değerlendirilmemesi kişisel bir tercih halini almaktadır. Boş zaman da kendi başına değer arzedenden bir hal almakta ve emek bu değer altında teklif edilecek ücretleri redderek çalışmamayı tercih edebilmektedir. Sanayileşmenin daha ileri aşamalarındaysa, toplu sözleşme görüşmelerinde boş zaman önem taşıyan bir pazarlık unsuru da olabilmektedir.

Sanayileşen toplumlarda akılcı düşünce, egemen düşünce biçimi olmaya başlamaktadır. İnanç ve iman konuları ile teknoloji ve çalışma hayatını idare eden normlar birbirinden ayrılmaktadır. Ortaçağ ekonomik ahlakında olduğu gibi dinin kutsadığı ve dondurduğu bir sosyo-ekonomik hayat biçimi yerine bilimsel bilginin teknoloji oluşturmak için geniş kullanım alanı bulduğu ve kişisel teşebbüsün teşvik edildiği bir yapı, kapitalizmle sanayileşen toplumlarda önem kazanmaktadır.

Alex Inkeles ve David H. Smith, sanayileşmenin fabrikaya dayandığını, böylece çok sayıda insanın aynı çalışma mekanında, sistemli bir biçimde, resmi kurallar çerçevesinde çalıştıklarını vurgulamaktadırlar. Ayrıca bu çalışma türü teknolojinin yaratıcı uygulamalarını teknik beceri ve idari liyakate dayalı otorite hiyerarşisi sayesinde hayata geçirmektedir.⁶ Dolayısıyla, sanayi toplumunda insan bu özellikte bir işyerinin gereklerini yerine getirecek biçimde ve onun faaliyetlerine katılmaya elverişli bir kişiliğe sahip olan bir kimsedir. Modern insan adını verdikleri bu kişiyi Inkeles ve Smith şöyle tanımlamaktadır:⁷

- yeni deneyimlere açık,
- toplumsal değişmeye yönelik,
- fikir oluşturan ve fikrini savunan,
- bilgi ve haber (information) toplayan ve etrafında olanlardan haberdar olan,
- zamana değer veren,
- çevresindekilere etkide bulunma yeteneğinde olduğuna inanma anlamında etkin (efficacious),
- kaderciliğin yerini alan bir planlılığa inanan,
- dünyanın hesaba kitaba sığar olduğuna inanan,
- etrafındaki insanlar ve kurumların güvenilebilir olduğu duygusuna sahip olan,
- teknik beceriye değer veren,
- bilime dayalı eğitime değer veren,
- insan vakarına ve haysiyetine artan ölçüde değer veren,
- sanayide karar alma mantığını kavramış olan,
- evrensel kuralların toplumda herkese aynen uygulandığına inanan birey modern insandır.

6. Alex Inkeles ve David H. Smith, **Becoming Modern: Individual Change in Six Developing Countries**. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1974, s. 18-19.

7. Aynı eser, s. 19-25.

Sanayi toplumunda bu tür bir insanın yaratılmasında etken olan unsurların neler olduğu uzun süredir tartışılan bir konudur. Bu unsurların tarihsel, kurumsal, teknolojik olanlarına burada yer vermek mümkün değildir. Ancak, bireylerin tutumlarına ilişkin olan ve ilk kez Alman sosyolog Max Weber tarafından sistemli olarak ortaya konan *protestan etiğinin* yarattığı bir çalışma ahlakı sonucunda insanların büyük bir başarıma güdüsü (*achievement motive*)⁸ ile hareket ederek modern kapitalizmin, Luther ve Calvin mezheplerinin yayıldığı yerlerde ortaya çıktığı hipotezi, sanayi toplumunun oluşmasında tutumların oynadığı role işaret etmesi bakımından önemlidir.

McClelland, Protestanlığın temel etkisinin ayrıca Kiliseye bir başkaldırı olarak bireyin okuma yazma öğrenmesi ve İncil'i kendi kendine okumasını önermesinde de bulunmaktadır.⁹ Bu eğitime yönelim çocuğun küçük yaşta beceri ve yetenek kazanmasına, aileden ve diğer bireylerden bağımsız, iki ayağı üzerinde durabilecek yetenek ve inanca ulaşmasına yardım etmektedir. Ayrıca, Protestan etiğın bireyi hayatta daha mükemmeli aramak için sürekli çalışıp çabalamayı vurgulamasının da bireyde güçlü bir başarıma dürtüsü yarattığını McClelland ileri sürmüştür.¹⁰

Sanayi toplumundaki birey akıl ve mantık yürütme ile her gün karşılaştığı sorunları çözme eğiliminde olan, müteşebbis, yaşamını kader ve kanaat yerine kişisel çaba, planlama ve isabetli kararlar almaya dayandıran bir yapıdadır. Çalışma ve iş, bireyin yaşantısında fevkalade önemli bir konuma geçmiş bulunmaktadır. Zaman ileriye doğru uzanan planlanabilir bir içerikte algılanmaya başlamıştır. Dünya ile ilgili, haber ve bilgi toplayan, fikir sahibi bir kişiliğe sahip olan birey sanayi toplumundaki insanın en belirgin özelliğidir.

8. David C. McClelland, **The Achieving Society**. New York: The Free Press, 1961, s. 46-57.

9. Aynı eser, s. 48.

10. Aynı eser, s. 48-49.

2. 3. Sanayi Ötesi Toplumda Sosyo-Ekonomik Değer ve Tutumlar

Sanayi ötesi toplum ise 1970'lerin son yıllarından itibaren Batı Avrupa, Kuzey Amerika, ve Japonya'daki gelişmeler çerçevesinde bu toplumlara toplumbilimciler tarafından verilmeye başlanan bir addır. Sanayi ötesi toplumda gerek tarım, gerek sanayi üretiminin önemi azalarak geri plana itilmekte, bunların yerine hizmet kesimini oluşturan, ulaştırma, bankacılık, kitle iletişimi, basın, eğitim, politika gibi hizmete dayalı bir üretim türü ve onun pazarlanması ağırlık kazanmaktadır. Çalışan nüfusun büyük kısmı bu kesimde istihdam edilmeye başlarken, mavi yakalı işçilerin oranı, daha önce köylülerin oranında olduğu gibi azalmaktadır. Bunların yerine büyük çoğunluğu yüksek öğrenim görmüş, hatta yüksek lisans ve doktora derecesine sahip çalışan bir nüfusun oluşturduğu beyaz yakalılar çoğunluğunun emek piyasasına egemen olması keyfiyeti ortaya çıkmaktadır.

Sermaye birikiminin çok yüksek düzeylere ulaştığı sanayi ötesi toplumda, siyasal otorite bireyin yaşamını garanti altına alacak adımları atmış bulunmaktadır. Refah devleti anlayışı ile örgütlenen ekonomi, işsiz kalan bireyin asgari geçimini temin için gereken önlemleri almak, tüm bireylerin yetenekleri çerçevesinde elde edebilecekleri bilgi ve eğitim düzeyine ulaşmalarını sağlamak ve bireylerin etkin bir biçimde siyasal yaşama katılmaları için örgütlenmelerine kolaylık sağlayacak altyapıyı oluşturmak durumundadır.

Ç a ğ d a ş T ü r k i y e ' d e S o s y o - E k o n o m i k D e ğ e r v e T u t u m l a r

Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu sosyo-ekonomik yapı yukarıda genel hatları ile ifade etmiş bulunduğumuz üç kuramsal çerçevenin hiçbirisine tamamen uymaktadır denemez. Zaten bu tür kuramsal genellemeler görece olarak bir sosyo-ekonomik yapının en yakın geldiği özellikleri belirtmek için kullanılabilir. Onun için Türkiye'deki sosyo-ekonomik görüntünün en yakın geldiği yapının sanayileşmekte olan bir ülke olduğu ifade edilebilir. Bu yapıda görünen özelliklerin genel bir şemasını yaparak başlayacak olursak, bazı temel öğelerin altını çizerek yola çıkmamız gerekmektedir.

Türkiye yıllık nüfus artış hızı %2.0'nin üzerinde seyreden, genç nüfusu Avrupa Topluluğu'na (AT) üye ülkelerin iki katı mertebesinde olan, kişi başına düşen milli geliri itibarıyla, Dünya Bankası ölçülerine göre alt orta gelir grubunun üst sıralarında bulunan, bebek ölümleri bakımından istikrarsız bir seyir göstererek bir çok az gelişmiş ülkeden de kötü bir görüntü sergileyen, eğitim istatistikleri incelendiğinde hem çeşitli eğitim düzeyindeki kız ve erkek öğrenci sayıları, hem de eğitimin kalitesi itibarıyla AT ortalamasının bir hayli gerisinde¹¹ bir ülke görüntüsü sergilemektedir. Eğitim ve sağlık alanlarındaki yetersizlik nedeniyle nitelikli iş gücünde önemli bir arz eksikliği vardır.

Ancak, Türkiye ekonomisi giderek artan oranda sanayi üretiminin ağır bastığı bir yapıya dönüşmektedir. Gayrisafi milli hasıla içinde sanayi oranı 1950'de %14.6 iken 1987'de %32.5'a¹² yükselerek tarımı bir hayli geride bırakırken, 1980'ler boyunca ihracatta sanayi oranı da çok büyük ölçüde artmıştır. Kentte yaşayan nüfus da, son on yılda büyük artış göstererek toplam nüfusun %60'ı civarına yükselmiş bulunmaktadır.

11. **Türkiye'de Eğitim: Sorunlar ve Değişime Yapısal Uyum Önerileri.** İstanbul: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, 1990.

12. Süleyman Özmucur ve Yılmaz Esmer, "Total Factor Productivity in Turkey." **Boğaziçi Ün. Araştırma Raporları**, 1988, s. 3.

Burada ana hatlarını çizmeye çalıştığımız Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısı yeni sanayileşen ülke (YSÜ) görüntüsü arz etmektedir. Yeni sanayileşen bir ekonomideki kültürel yapının hem sanayi öncesinden gelen bir dizi tutum ve değerlerle, hem de sanayi toplumuna özgü olarak yukarıda sıraladığımız tutum ve değerlerle bezenmiş olacağını düşünmek mümkündür. Bu nedenle, Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısında gözlemlenmesi olası değer ve tutumların neler olduğunu saptarken, geçmişten miras kalan değerlerin neler olduğuna kısaca bakmak ve bunların şimdiki içeriğini saptamak yoluna gideceğiz.

3. 1. Türkiye'deki Sosyo-Ekonomik Değer ve Tutum Mirası

Türkiye'deki sosyo-ekonomik tutum ve değerler Osmanlı geçmişinden süzülerek günümüze ulaşmış olanlardır. Bu değerler şöyle sıralanabilir.¹³

- kadercilik,
- piyasa üzerinde sıkı bir devlet denetimi,
- kanaatkarlık,
- riskten ve kişisel girişimden kaçınmak,
- rekabetten kaçınmak,
- mükemmel ve adil olduğu kabul edilen ilahi bir düzeni sürdürmek,
- yakın çevre dışındakilere güvensizlik,
- aile işletmeleri dışındaki işletme türlerinin benimsenmemesi,
- çalışmanın bir zorunluluk olarak görülmesi,
- çalışma süresini yoğun olmayan ve kısa bir tempoda tutmak,
- günlük yaşayıp, ileriye planlamayı gereksiz bulmak.

Yukarıda sayılan bu tutum ve değerlerin aynen ve büyük bir sıklıkta gözlemlenmesi beklenmemelidir. Osmanlı'nın son yüzyılında bu değerler dünya ekonomisinin

13. Ülgener, a.g.e.

Osmanlı'ya olan etkileri ve Avrupa ile artan temaslar başta olmak üzere, Tanzimat sonrası bir dizi etki altında değişime uğramaya başlamıştır. 1990'larda Türkiye, kapitalist bir sanayileşme modelini uzun süredir uygulayan bir ülkedir. Ayrıca, 1934'ten sonra kadınların hem iş hayatında, hem de genel olarak toplum içindeki rolleri artmıştır. Dolayısıyla, Osmanlı'nın ataerkil değerlerinin yanı sıra, kadın haklarını yansıtan değerlerin de yer etmeye başladığını görmek şaşırtıcı olmayacaktır.

Bugün ulaştığı noktada, kapitalist sanayileşme modeli konusunda hiçbir ciddi siyasal veya ekonomik muhalefet ülkede mevcut değildir. Bu tür bir gelişmenin olabilmesi ancak yukarıda sayılan türden tutum ve değerlerin bir hayli törpülenmesiyle mümkündür. Hatta geçmişten miras kalan tutum ve değerler yerine veya hiç olmazsa onların yanı sıra sanayi toplumuna özgü tutum ve değerlerin de Türk toplumunda gelişmiş olmasını beklemek yerinde olacaktır. Bu kapsamda sanayileşen toplumların sorunlarına ilişkin tepkilerin de, örneğin çevre ile ilgili konuların da toplumun ilgi ve kaygısına neden olmaya başladığını gözlemlemek olasıdır.

Bu nedenle, kapitalist sanayi toplumundaki bireyin geliştirmesini bekleyeceğimiz değer ve tutumların bazılarını da bugünün Türk toplumunda gözlemlememiz mümkündür. Bu değer ve tutumlar geçmişten miras kalanlarla tezat oluşturacak içerikte ve yukarıda sayılmış olan, başarıma güdüsü, risk alma ve müteşebbislik, yoğun bir biçimde çalışma ve zamanını planlama, işinden en yüksek getiriyi temin için gayret etme, rekabetin toplum refahı için iyi bir şey olduğuna inanma, başkalarına güvenme, kaderin hayattaki rolünün sınırlı olduğunu kabul edip kendi kaderini kendisinin çalışarak tayin edeceğine inanma, zamanın ileriye doğru uzanan, planlanabilir ve kendi başına bizatihi değeri olduğunu düşünme, başkalarıyla ortaklıklar kurabilme, aile bireyleri dışındakilerle iktisadi ve toplumsal amaçlar için kuruluşlar oluşturup çalışabilme, dünyada ve ülkesinde olup bitenleri izleyip bunlar hakkında düşünme ve fikir sahibi olma türünden değer ve tutumlardır.

3. 2. 1990 Türkiye'sinde Sosyo-Ekonomik Değer ve Tutumlara Bir Bakış

3. 2. 1. Türkiye Değerler Araştırması: Ekim 1990

1990 Türkiye'sinde değer ve tutumlara bakmak amacıyla Michigan Üniversitesi araştırmacılarından Ronald Inglehart tarafından geliştirilmiş ve Türkiye'den başka 40'ı aşkın ülkede daha uygulanmakta olan bir mülakat cetveli kullanılmıştır. Bu mülakat cetveli, ülkemizin 16 ilinden çekilmiş 1030 kişilik temsili bir örnekte 1990 yılının Ekim ayında uygulanmıştır. Orijinali İngilizce olan mülakat cetveli Türkçe'ye uyarlanmıştır. Diğer bir deyişle, içerik aynı kalmakla birlikte soruların Türk toplumu için anlam taşıyacak bir niteliğe sahip olmasına azami özen gösterilmiştir. Ancak, araştırmanın uluslararası mukayeseli özelliğini koruyabilmek için bazı soruların aynen tercümesi zorunlu olmuştur. Bu şekilde soruların kültürel yapımıza uygunluğu ile diğer ülkelerle karşılaştırma imkanı arasında bir denge kurulmuştur.

3. 2. 2. Araştırmanın Örnekleme

"Türk Toplumunun Değerleri" araştırmasında coğrafi olarak bütün Türkiye'yi temsil eden çok aşamalı, kümeli ve tabakalı bir örneklem kullanıldı. 18 yaşından büyük ve Türkiye sınırları içinde hanelerde yaşayan (kışla, cezaevi gibi kurumlarda yaşayan nüfus hariç) bireylerin tümü, araştırmanın evrenini oluşturdu.

Örnekleme seçimine temel teşkil etmek üzere, 1989 seçimlerinde kullanılan seçmen kayıtlarından yararlanıldı. 1989 yılındaki İdari bölümler esas alınarak, Türkiye illerden oluşan 16 tabakaya ayrıldı. Bu tabakalardan altısı (İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Bursa ve Konya) **kendi kendini temsil eden** birimler (self-representing units) olarak örnekleme alındı. Geri kalan **61 il** ise önce bulundukları coğrafi bölgeye göre **5 tabakaya** ayrıldı. Her tabaka ise kendi içinde nüfusa (daha doğrusu seçmen sayısına) göre, "**büyük**" ve "**küçük**" iller olmak üzere ikiye bölündü. Böylece elde edilen 10 tabakanın her birinden, **büüklüğe oranlı olasılıkla** (probability proportional to size-PPS) ve **tesadüfi** yöntemle birer il seçildi. Bu şekilde, Tür-

kiye'nin her bölgesinin ve o bölgeye göre büyük ve küçük illerin örnekleme temsil edilmesi sağlanmış oldu.

İkinci aşamada ise, bu **16 ilden**, gene yukarıdaki yöntemle **ilçeler** seçildi. Seçilen ilçeler ise kendi içlerinde **kırsal** ve **kentsel** olarak **iki tabakaya** ayrıldıktan sonra, büyüklüğe oranlı olasılıkla kentsel merkezlerden **mahalleler**, kırsal bölgelerden ise **köyler** seçildi. Bu aşamada köylerde, doğrudan doğruya son küme olan hanelere inildi. Mahallelerde ise, hanelerden önce her mahalleden iki sokak gene tesadüfen seçildi. Köylerde ve sokaklarda, anket yapılacak haneler sistematik tesadüfi yöntemle belirlendi. Ancak bu son aşamada cinsiyet ve yaş kotaları kullanıldı. Başka bir deyişle, kaynak ve zaman kıtlığı nedeniyle, son aşamada olasılıklı örneklem yönteminden kota yöntemine geçildi.

Örneklem planının ayrıntıları Tablo 1'de gösterilmektedir. Tablo 1'den de anlaşılacağı üzere, büyük illerde ve kentsel alanlarda örneklem kesiri biraz daha büyük tutulmuştur. Başka bir ifadeyle, değişkenliğin (variance) fazla olduğu birimlerden görel olarak daha fazla denekle görüşülmüştür. Bu nedenle de, analiz aşamasında orantılı temsili sağlayacak ağırlıklandırma yapılmıştır.

Tablo 1:
Ö r n e k l e m P l a n ı

Tabaka	Seçilen İl	Tabaka Büyüklüğü (*1000)	Kentsel Nüfus (%)	İlçe Sayısı	Mahalle Sayısı	Köy Sayısı	Görüşülen Denek Sayısı
Istanbul	Istanbul	3,544	100	(Tüm İlçeler)	--	--	223
Ankara	Ankara	1,831	.84	4	10	2	88
İzmir	İzmir	1,436	.79	4	8	2	74
Konya	Konya	860	.51	2	4	2	48
Adana	Adana	857	.66	2	4	2	37
Bursa	Bursa	829	.64	2	4	2	47
Marmara-Ege I	Edirne	1,472	.44	1	3	3	40
Marmara-Ege II	Manisa	2,799	.47	2	6	5	84
Akdeniz I	Muğla	639	.30	1	1	2	24
Akdeniz II	Antalya	2,295	.48	2	5	4	66
Karadeniz I	Kastamonu	1,369	.27	1	2	4	40
Karadeniz II	Samsun	1,876	.42	2	4	3	55
Orta Anadolu I	Amasya	1,084	.41	1	2	3	36
Orta Anadolu II	Afyonkarahisar	2,107	.35	2	4	4	63
Doğu-G.Doğu I	Erzincan	1,254	.35	1	2	3	40
Doğu-G.Doğu II	Malatya	2,076	.51	2	4	4	64

Not: Her coğrafi bölgede, I. tabaka az nüfuslu, II. tabaka ise çok nüfuslu illerden oluşmaktadır.

1990 Türkiye'sinde Sosyo-Ekonomik Değerler: Araştırmanın Bulguları

Yukarıdaki bölümlerde sunmuş olduğumuz, Türkiye'de tarihsel ve kültürel miras olarak devralınan ve yakın geçmişimizle bugünün sanayileşme ve toplumsal hareketlilik (mobilizasyon) dinamikleriyle ortaya çıkan sosyo-ekonomik değerlerle ilgili bulgularımız aşağıda özetlenmektedir.

4. 1. Kader ve Kadercilik

Sosyo-ekonomik değerlerimizi inceleyenlerin öncelikle vurguladıkları, Osmanlı kültüründe son derece önemli konumu olan bir tutumun, İslamiyet'ten de beslenen kadercilik olduğudur. Bugüne aktarılan geçmişin kadercilik anlayışı ne derece yoğun bir biçimde Türk toplumunun yaşantısının bir parçasıdır?

Araştırmamızda bu hususu aydınlatmak için sorulan sorulardan biri şöyleydi:

"Bazı insanlar, kendi kaderlerini kendilerinin çizdiğine inanırlar. Diğerleri ise, hayatlarının akışını kaderin tayin ettiğine inanırlar. Aşağıda size bir cetvel göstereceğim. Bu cetvelin bir ucunda, insanın elinden hiçbir şey gelmediğine inananlar var. Diğer uçta ise, kader diye bir şey olmadığına, kişinin kendi kaderini yaptığına inananlar var. Siz kendinizi bu cetvelin neresine yerleştirirsiniz?"

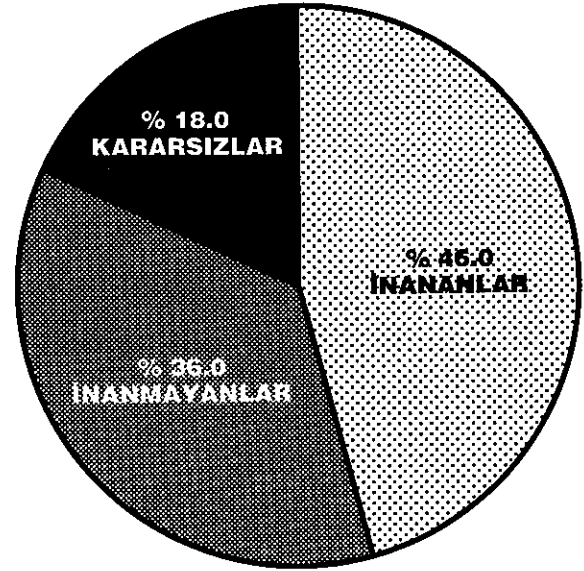
(Burada denekten, kendisini 1 ile 10 arasında değişen bir ölçeğe yerleştirmesi istenmiştir)

Bu soruya alınan yanıtlar Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2:
Kadere inanma

	Kadercilik ölçeği	%	Kümülatif %	Yanıt Sayısı*
Herşey kader	1	27.8	27.8	285
	2	4.6	32.4	47
	3	6.1	38.4	62
	4	7.6	46.0	78
Kararsız	5	17.7	63.7	182
	6	5.4	69.1	55
	7	5.4	74.5	56
	8	6.1	80.6	62
	9	2.8	83.4	29
Kader yok	10	16.6	100.0	170
TOPLAM		100.0		1025

(*) Bu ve bundan sonraki tablolarda verilen yanıt sayıları
ağırlıklandırılmış rakamlardır.

Tablo 2'de görülen, kadere inanma eğiliminde olanların veya cetvelde 1-4 arasındaki yanıtları verenlerin, toplumun %46'sını oluşturdukları, toplumun %36'si kadarının ise kadere inanma eğiliminde olmadığı ve geriye kalan %18 civarındaki kesimin ise kadere inanıp inanmama konusunda kararsızlık içinde olduğudur. Kaderciliğin Türk toplumunda hala yaygın bir toplumsal tutum olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Türkiye'de hızla devam etmekte olan toplumsal mobilizasyon ve sanayileşme sonucunda yaşantılarının, belki de birden fazla defa altüst olduğu bir ortamda insanların, etraflarında olup bitenleri pek de açıklayamadıkları durumlarda "kader" gibi metafiziksel açıklamaların rahatlığına sığınmaları doğaldır. Acaba, Türkiye'de kimler kadercil olmak eğilimindedir?

4. 1. 1. Kimler Kadercil, Kimler Değil?

Milli eğitim kurumlarına uzun süre devam etmiş olanlar, yüksek sosyo-ekonomik statüde olanlar, yıllık hane geliri fazla olanlar ve gençler kadere inanmaya daha az eğilimlidirler. Gelir, eğitim düzeyi, sosyo-ekonomik statü düzeyi azaldıkça, yaş büyüdükçe kadere inanma eğilimi de, yavaş bir biçimde de olsa, artmaktadır. Kadere inanma ile bireyin ikamet ettiği yerleşim biriminin kır veya kent olması veya bireyin cinsiyeti arasında bir ilişkiye rastlanmamıştır (bkz. Tablo 3).

Tablo 3:
Kadercilik ve Sosyo-Ekonomik
Değişkenler

Eğitim düzeyi	-.22
Gelir düzeyi	-.13
Sosyo-ekonomik statü	-.18
Yaş	.20

Not: Tabloda belirtilen değerler sıralama düzeyinde ölçülmüş olan değişkenler arasında ilişki ölçmekte kullanılan ve 0 ile 1.0 arasında değişen değerler alabilen gamma korelasyon katsayılarıdır.

Gamma katsayısı 1.0'a yaklaştıkça iki değişken arasında doğrusal ilişkinin kuvvetlendiği, 0.0'a yaklaştıkça da zayıfladığı söylenebilir.

Örnek: eğitim düzeyi yükseldikçe kadercilik azalmaktadır.

Kader konusundaki tutum yukarıda sıralanan hiçbir bireysel özellikle sıkı bir bağ içinde değildir. Tarihten devralınan kültür mirasının burada daha büyük bir etken olduğu düşünülebilir. Daha da önemlisi, kadere olan inancın diğer tutumlar ve onlar dolayısıyla hayatı yorumlama üzerindeki etkisi ne olabilir? Daha yaygın olarak saptanan kadere inanma eğiliminin hayatta karşılaşılabilecek olanları algılamada ne kadar etkisi olabilmektedir? Herşeyin kader olduğuna inanan bir kimsenin hayatını iyileştirmeye çabalamayacağını veya hayattaki olumsuz yanları da kaderle açıklayacağını beklemek yerinde olacaktır.

4. 1. 2. Kaderciliğin Etkileri

Kadere inanma eğiliminde olanlar, örneğin yoksulluğu, kadere inanmayalarla karşılaştırıldığında nasıl açıklamaktadırlar? Tablo 4 bu sorunun cevabına ışık tutmaktadır.

Tablo 4:
Kadercilik ve Yoksulluğun Nedenleri

Yoksulluğun Nedenleri	Kader Hakkındaki Tutum		
	Kadere İnanan %	Kararsız %	Kadere İnanmayan %
Şanssızlık	14.8	10.6	7.5
Tembellik	44.9	40.8	36.2
Bozuk düzen	31.0	35.5	46.3
İktisadi gelişmenin sonucu	9.3	13.0	10.0
Toplam	100.0	100.0	100.0

Gamma = .19

Yanıtlayan denek sayısı = 931

Kaderciler diğerlerine oranla iki kat daha fazla yoksulluğun bir şans işi olduğu yanıtını vermişlerdir. Ancak, ne kadere inanma eğiliminde olanlar, ne de olmayanlar muhtaç olmayı bireyin denetimi dışında olan bir kaynaktan belirlenen bir olgu olarak görme eğiliminde değillerdir. Kadere inanma eğiliminde olanlar muhtaç olmayı daha çok bireyin tembelliğine yormaktadır. Kadere inanmama eğilimindekilerse, aynıolguyu, "düzen bozukluğu" gibi akılcı, fakat sistemik ve deterministik bir kaynağa atfen açıklama eğilimindedirler.

Kadere inananlarla inanmama eğiliminde olanlar hayatlarından memnun olma, mutlu olma, dindarlık, kürtaj ve siyasete olan ilgi gibi toplumsal ve siyasal tutum ve olgulara karşı eğilimler itibarıyla karşılaştırıldığında, çok belirgin bir biçimde birbirlerinden farklı düşünme ve davranma eğilimlerinde olmadıkları görülmektedir (bkz. Tablo 5).

Tablo 5:
Kadere İnanma Eğilimi ve Bazı
Toplumsal ve Siyasal Tutumlar

	Kadercilik
Siyasete ilgi	-0.14(*)
Mutlu olmak	0.06(*)
Hayatından memnun olma	0.06(*)
Dindarlık	0.19(*)
Kürtaj	-0.11(**)

(*) Bu hesaplanan istatistik Kendall tau_c katsayısıdır.

(**) Bu hesaplanan istatistik Somer's D'si katsayısıdır.

Tablo 5'te görülen durum kadere inanma eğiliminin dindarlarda daha fazla görülmesi gibi bir ilişkiden başka, kürtajdan siyasete olan ilgiye kadar bir çok tutum ve değerle çok zayıf doğrusal ilişkiler içinde olduğudur. Dindarlıkla kadere inanma arasındaki ilişki de fazla önemsenecek büyüklükte bir ilişki değildir. Kaderciliğin Türk toplumunda yüksek olmasına karşılık, bunun tevekkül içinde bir toplumun temellerini oluşturduğunu söylemek de mümkün değildir. Kader, toplumsal ve siyasal düzenle hayatı olduğu gibi kabul etmekten çok, hayatın anlaşılması, veya genç yaşta ölmek gibi kabullenilmesi çok zor olan hayat gerçeklerine katlanmak için başvuru bir açıklama dağarcığı olarak işlev görmektedir denebilir.

4. 2. Güven Duygusu

Bir toplumda kuruluşlar, ortaklıklar, örgütler tesis etmek ve daha önemlisi, onları sürdürmek için insanların birbirlerine güvenebilmeleri gerekir. Sanayi toplumunda görülen büyük ölçekli ve kişisel yakınlıklara dayanmaksızın yürütülmesi zorunlu olan örgüt ve kuruluşların temelinde insanların birbirlerine karşı olan itimatları yatar. Hatta daha da genel olarak, insanlara güvenmeksizin, her üyenin birbirini çok

yakından ve yüzyüze temaslarla tanınmasının olanağı olmadığı kuruluş, ortaklık, birlik, kooperatif, veya şirketlere üye olunsa bile, onların çalışmalarına katılma, onlara maddi vb. destek teminine çabalama türünden davranışlar beklenemez. İnsanlar devamlı olarak başkaları tarafından aldatılacakları, kandırılacakları, en ufak bir hata veya dikkatsizliklerinde sırtlarından bıçaklanacakları duygusu ile yaşadıkları zaman, ancak Orta Doğu, Sicilya, İspanya, Korsika ve Balkanlar gibi bölgelerde yaşayan toplumlarda sık rastlanan bir eğilimle, yalnızca kendi kanından ve canından olanlara itimat ederler. Bu toplumlarda insanları birbirine en ziyade bağlayan kan bağıdır, akrabalıktır. Toplum hayatında da, ekonomiden siyasete kadar her alanda da oluşan kuruluşlarda iktidarın paylaşılmasında temel belirleyicinin kan bağı ve akrabalık ilişkileri ve onların türevi olan nepotizm (akraba kayırma) olması doğaldır.

Türkiye'de de insanların "gayra" güven duyma hususunda, tarihsel ve coğrafi konumu gözönüne alındığında, Balkan, Orta Doğu ve Akdeniz bölgesi toplumlarında kine benzer bir durumda olması hiç şaşırtıcı olmayacaktır. Nitekim, araştırmamıza katılan deneklere, insanlara güvenip güvenmedikleri sorulduğunda, Türkiye'de insanların başkalarına güvenmedikleri anlaşılmaktadır. Araştırmamızda *"sizce genel olarak insanlara güvenilebilir mi? Yoksa, başkalarıyla herhangi bir ilişki kurarken, ya da iş yaparken hiçbir zaman dikkati elden bırakmamak mı gerekir?"* diye sorulduğunda, soruyu yanıtlayan 1009 denekten, ancak 102'si, yani %10'u çoğu insana güvenilebilir yanıtını vermiştir. Deneklerin %90'ı başkalarıyla herhangi bir ilişki kurarken veya iş yaparken hiçbir zaman dikkati elden bırakmamak gerektiği kanısındadır.

Bu sorudan ayrı olarak deneklere çeşitli kurum, grup ve faaliyetler sayıldığında ve bunlara atfedilen önem sorulduğunda ailenin, din, iş ve siyaset de dahil olmak üzere, diğer her kurum ve faaliyet alanından daha önemli olduğunu saptamış bulunuyoruz. Deneklerin %87'si aileyi çok önemli bulurken, ancak %60'ı dini, %54'ü işini, %55'i de dost ve arkadaşlarını çok önemli bulduğunu ifade etmiştir.

Araştırmamızın bir başka bulgusu da gönüllü kuruluşlara ve derneklere üye olduğunu belirten denek sayısının çok düşük olmasıdır. "*Siz herhangi bir gönüllü kuruluş veya derneğe üye misiniz? Örneğin, yaşlı ve sakatlara yardım eden kuruluşlar, cami yaptırma dernekleri, meslek kulüpleri, çevreyi güzelleştirme gibi konularda çalışan dernekler gibi bir kuruluşun üyesi misiniz?*" sorusuna evet diye yanıt veren denek sayısı, 1013 yanıt veren denek arasından 64 kişi veya yalnızca %6.3'dır. Akrabalık, hısımlık gibi kan bağına dayalı bir itimat duygusunun bu derece yaygın olduğu bir kültürel ortamda insanların bu temelde olmayan, sözgelimi çevre güzelleştirme gibi bir değer etrafında örgütlenmesini de beklememek gerekir. Aile ve akrabalık grupları insanların temel örgütlenme gereksinimlerini tatmin eden ve örgütlenmekten bekleyecekleri yardım ve destekleri veren bir konumdadır.

Aile dışındaki kurumlar ve kuruluşlara olan güven sorgulandığında din önemli bir güven kaynağı olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak, aileden sonra en güven duyulan kurum din değildir. Araştırmamızda, "*aşağıda sayacaklarımın herbirine ne kadar güven duyduğunuzu söyler misiniz?*" diye sorulduğunda alınan yanıtlar Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6:
Kurum ve Kuruluşlara
Duyulan Güven

	Güvenirim		Güvenmem	
	Çok %	Oldukça %	Pek %	Hiç %
Dini kuruluşlar	39.1	28.0	22.0	10.9
Silahlı Kuvvetler	60.7	30.7	6.6	2.0
Eğitim sistemi	35.3	31.5	25.8	7.4
Mahkemeler	29.9	33.5	25.8	10.7
Basın	15.6	27.0	39.7	17.7
Sendikalar	15.8	26.4	38.9	18.9
Polis	31.8	31.6	22.8	13.7
Meclis	28.8	29.3	24.7	17.2
Memurlar	20.8	29.4	36.0	13.8
Büyük şirketler	11.4	17.0	43.5	28.1
Emekli Sandığı veya SSK	32.8	42.1	18.9	6.2
Türk siyasal sistemi	19.3	30.4	26.8	23.5

Tablo 6 incelendiğinde göze çarpan ilk husus, en çok güven duyulan kurumun silahlı kuvvetler olduğu, ondan çok sonra dini kuruluşlar ve onun hemen ardısıra eğitim sistemi, Emekli Sandığı (veya Sosyal Sigortalar Kurumu), daha sonra da polisin geldiğidir. Mahkemeler ve parlamentonun daha az güven duyulan kurumlar olmasını hayli ilginç bir bulgu olarak gördüğümüzü ifade etmek isteriz. Daha da ilginç olanı basın, sendikalar, büyük şirketler ve memurların bu sıralamada en alt sıraları paylaşarak çizdikleri görüntüdür.

Basının verdiği haberlerin ve yaptığı yorumların büyük bir kitle tarafından itimata şayan görülmediği izlenimini veren bu bulgu, yeterince gazete satılamamasından

basının önemli bir kısmının yıllardır yakındığı bir ortamda önemle üzerinde durulmaya değerdir. Ciddi habercilik ve mantıklı ve bilgilendirici yorumculuğa dayanan gazetelerden çok sansasyonel haber peşinde koşan gazetelerin hem tiraj hem de sayı olarak son yıllardaki artan önemi, bu bulgumuz ışığında, belki de basının, artık haber kaynağı olarak Türkiye'deki önemini yitirmekte olduğunun bir işareti de sayılabilir.

Sendikalar için 1980'ler öncesinden beri verilmeye çalışılan ekonomik ve siyasal sistemi tehdit eden bir konumda oldukları izleniminin, artık zihinlerde iyice yer etmiş olduğu düşünülebilir. 1982 Anayasası'nın ve onun uygulamasından kaynaklanan sendika - devlet ilişkilerinin de bu görüntüyü sürdürmekte etkili olduğu söylenebilir.

Türkiye'deki kamu bürokratinin halkın gözündeki görüntüsünün hala son derece olumsuz olduğu görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu döneminden kalan üstün yetkili, devletin temsilcisi ve hakimi, egemen gücün sorumsuz ve sınırsız kullanıcısı ve halkın sorunlarına karşı ilgisiz ve duyarsız, ondan farklı ve ona üstten bakan bir konumdaki ceberrut ve keyfi saltanat sahibi bir kişi görüntüsü ve onun benzeri bir görünümdeki tek parti dönemindeki uzantısıdır¹⁴ siyasal kültürümüzdeki imgesinin pek de değişmeden sürmekte olduğunu söyleyebiliriz.

Türk siyasal sistemine duyulan güvenin pek yüksek olmaması da son derece ilginç bir bulgudur. Bu hususta ilk söylenebilecek olan, bu bulgunun Meclis ve mahkemelerle benzer olmasının oldukça tutarlı yanıtlar aldığımıza işaret ettiğidir. Ancak, halkın yarısının sivil politikacılara duyduğu yaygın güvensizliğin bir işareti olan bu bulgu, yukarıda sıralanan diğer bulgularla da birleştirildiğinde Türkiye'de çoğulcu siyasal kültürün ne derecede ciddi bir sıkıntısının çekilmekte olduğunu belirgin bir biçimde gözler önüne sermektedir.

14. Metin Heper, "Negative Bureaucratic Politics in a Modernizing Context," *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*. 1:1977.

Nihayet, Türkiye'de en az güvenilir bulunan kurumun "büyük şirketler" olduğu görülmektedir. Bunun, yalnızca şirketlerin bir halkla ilişkiler sorunu veya ülkemizdeki kapitalist modelin başarısızlığı olarak anlaşılmaması gerektiği kanısındayız. Batı'daki kapitalizmin yapısından farklı olarak, Türkiye'de "büyük şirket" eşittir "aile şirketi" anlayışı ve uygulaması egemen olduğu için, kapitalizmin topluma yayılması, İngiltere'de, A. B. D'de, Fransa'da veya İtalya'da olduğu gibi ve o ölçülerde olmanın çok uzağındadır. Büyük şirket yalnızca adı itibarıyla "anonim" olmaya ve kan bağına olan güven ve bağlılık, başarı ve çalışmaya atfedilen değerlerin çok önünde olmaya devam ettikçe, burada naklettiğimiz bulguda önemli bir değişiklik beklenmemelidir.

Bu bölümde incelediğimiz güven duygusu ile ilgili bulgular, Türkiye'de sosyo-ekonomik ve siyasal hayattan beklentilerin gerçekleştirilmesi için güven duyulan yerlerin, sırasıyla aile, silahlı kuvvetler ve İslamiyet olduğunu göstermektedir.

Ayrıca bulgularımız, Türk toplumunda yüz yüze ilişkilere dayanan, yakın ve kişisel ilişkilerin, diğer bir ifadeyle birincil grupların (primary groups) çok büyük ağırlık taşıdığını gösteren kültürel öğelerin varlığına işaret etmektedir. Bu bulgular, yüzyüze ilişkilere dayanmayan, büyük ölçekli kuruluş, ortaklık, birlik, kooperatif, sendika gibi örgütlerin de, siyasal partilerin de oluşması ve süreklilik kazanmasında önemli bir kültürel darboğazın bulunduğu işaretleri olarak kabul edilmelidir. Toplumdaki sosyo-ekonomik ve politik ilişkilerin temel taşlarını oluşturacak ikincil gruplara dayalı gelişmiş bir piyasaya sahip, sanayileşmiş, refah ekonomisine doğru gelişen bir ekonomi ve onunla birlikte gelişebilecek, düzenli ve sürekli olarak işleyen, yerleşik bir demokratik siyasal yapıya sahip olmak için önemli bir kültürel handikapla karşı karşıya bulunduğumuz kanısındayız. Akrabalık veya aile bağlarının temel güvenilirlik ölçütü olduğu ve "gayra itimatsızlık" eğilimine oturan nepotizm gibi sosyo-ekonomik ve siyasal uygulamaların yerine; insanların çaba, yetenek ve olanaklarını kullanma azmine dayalı ve başarıyı vurgulayan bir kültürel eğilim geçemediği ölçüde, Türkiye'nin çağdaş kapitalist sanayi toplumuna ve onun siyasal rejimi olabilecek bir demokratik rejime yerleşiklik kazandırması da güçleşecektir.

4. 3. İş ve Çalışma Hayatına İlişkin Değerler

Ekonomide çeşitli işlevler gören bireylerin çalıştıkları işler hakkındaki düşünce, değer ve tutumlarını incelemek suretiyle bir önceki bölümde varmış olduğumuz sonuçları daha ayrıntılı olarak ele almak olanağını elde edeceğiz.

4. 3. 1. İnsan Niçin Çalışır?

Bu bölümde, 1990 Türkiye'sinde iş hayatı ve çalışma hakkındaki tutum ve değerleri inceleyeceğiz.

Araştırmamıza katılan deneklere çalışma hakkında beş değişik görüş sunduk ve bu görüşlerden kendi düşüncelerine en yakın olanını belirtmelerini istedik. Bu görüşler aşağıda sıralanmıştır:

1. *İş bir alışveriş gibidir. Ne kadar kazanırsam o kadar çalışır; ne kadar az kazanırsam o kadar az çalışırım.*

2. *Kazancım ne olursa olsun, işimde en iyisini yapmaya çalışırım.*

3. *Çalışmak, yaşamak için bir zorunluluktur. Çalışmak zorunda olmasam çalışmam.*

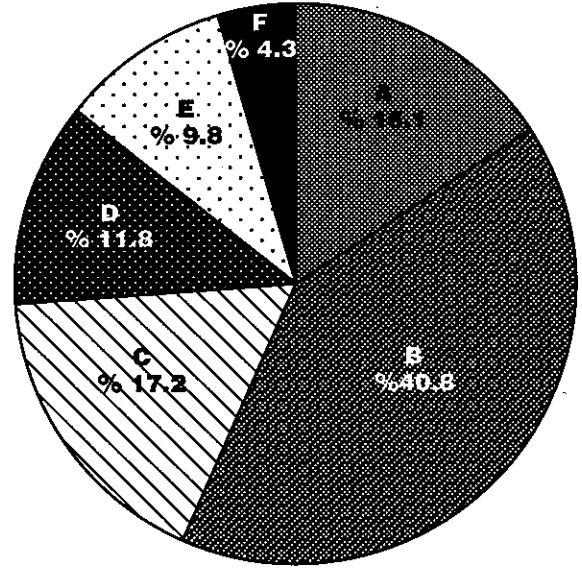
4. *Çalışmaktan hoşlanıyorum. Ama işin hayatıma hükmetmesine de izin vermem.*

5. *İşimden çok hoşlanıyorum. O, hayatımdaki en önemli şeydir.*

Deneklerden hayatlarında hiç para karşılığında çalışmamış olanlar bu soruya yanıt vermemişlerdir. Ayrıca, bazı denekler de bu görüşlere cevap verecek bir durumda olmadıklarını ifade etmişlerdir. Geri kalan denekler ise yukarıda sıralanan görüşlerden kendi düşüncelerine en yakın olan bir tanesini seçmiştir (bkz. Tablo 7).

Tablo 7:
Çalışma Hakkındaki Düşünceler

	%	Yanıt Sayısı
İş alışveriş gibidir	16.1	158
Kazancı ne olursa olsun işinde en iyisini yapar	40.8	402
Çalışmak zorunda olmasa çalışmaz	17.2	169
Çalışmaktan hoşlanıyor ama hayatına iş hükmetmez	11.8	116
İş hayatındaki en önemli şeydir	9.8	97
Cevap yok	4.3	43
TOPLAM	100.0	985

- A. İş alışveriş gibidir
 B. Kazancı ne olursa olsun, işinde en iyisini yapar
 C. Çalışmak zorunda olmasa çalışmaz
 D. Çalışmaktan hoşlanıyor ama hayatına iş hükmetmez
 E. İş hayatındaki en önemli şeydir
 F. Hayatta hiç para için çalışmamış

Türkiye'de çalışma yaşındaki nüfusun iş konusundaki anlayışına en yakın gelen çalışmayı kazançla ilişkilendirmeyen tutumdur. Son iki seçenek çalışmaktan hoşlandığını belirtenlerin görüşleridir. Bunları tercih edenlerin oranı ise toplam yanıtların %20'si mertebesindedir. Eğer "protestan etiğe" benzer bir biçimde iş hayatına yaklaşmanın bir göstergesini arıyorsak, hayatındaki en önemli şeyi iş olarak görenlerin en fazla bu tür bir yaklaşıma sahip olabilecek olanlar olduğunu tahmin edebiliriz. "Protestan iş etiğine" sahip olabilecek olan, bir anlamda hayatı iş olarak görenlerin oranının Türkiye'de toplam yetişkin nüfusun %10'u civarında olduğu görülmektedir. Ancak, kazanca bakmaksızın işinde en iyisini yapmaya eğilim göstermek görüşünü benimsemiş olanların oranı da tüm çalışma yaşındaki nüfusun %40'ı mertebesindedir. Bu yanıt tam bir "işkolik"lik ifadesi olmasa da, kazanca bağlı olmaksızın çalışmak anlamına gelmesi bakımından ilginçtir.

Bu noktada yapılabilecek olan bir ayırım, çalışmaya bir kazanç aracı olarak bakanlar ile bakmayanlar arasında olabilir. Deneklerin %60'ı çalışmayı kazançtan bağımsız, hoşlanılarak veya profesyonelce yapılması gereken iş olarak görmektedir. Yüzde 36 için ise çalışmak ya hayatta kalmak için katlanılan bir külfet, ya da an-

cak kazançla orantılı olarak yürütülmesi gereken faaliyetlerden ibarettir. Bu görün-
tünün ortaya koyduğu tablonun, Türkiye'deki çalışma zihniyetinin çağdaş piyasa
ekonomisi içinde sanayi kapitalizmi oluşturmaya çabalayan bir ekonomiye oldukça
etkili bir biçimde katkıda bulunan bir çalışma etiğini yansıttığı söylenebilir.

4 . 3 . 2 . Çalışma ve Başarı

Çalışmanın herkesin gözünde kazançla ilgili olmadığını saptamış bulunuyoruz. An-
cak, çalışmanın yalnızca bireyin hoşlandığı ve eğlence için yaptığı bir faaliyet ol-
ması da beklenemez. Hiç kazanç peşinde koşmaksızın çalışacak insanlar her top-
lumda mevcuttur. Bu durum, ya rant geliri gibi bireyin çalıştığı alandan bağımsız
olabilecek bir gelir kaynağına sahip olmasını, ya da çalışma hayatı boyunca aile
kurmak gibi bazı toplumsal faaliyetlerden uzak durarak çok sade ve mütevazı bir
hayatı tercih etmesini gerektirir. İnsanların çoğunluğu bu konumda değildir. O za-
man, çalışma ancak bireyi teşvik edecek bazı koşullar varsa ve özellikle çalışmak-
la toplumda başarılı sayılmanın olasılığı yüksekse anlamlı hale gelir. Toplumda ba-
şarı, şansa veya çalışma ve kişisel yetenek veya çabadan başka unsurlara atfedi-
liyorsa, bireyin hem ekonomide, hem de diğer toplumsal faaliyetlerde girişkenlik-
ten uzak, edilgen (pasif), kanaatkar, tatmini ve hazzı çalışma dışında arayan bir
eğilimi olması doğal karşılanmalıdır.

Araştırmamızda, deneklere 10 puanlık bir ölçekten oluşan bir cetvel gösterilerek,
bu cetvel üzerinde kendi tutumlarının nereye isabet ettiği sorulmuştur.

(bkz. Tablo 8).

Tablo 8:
Çalışma ve Başarı

	Soru Cetveli	%	Kümülatif %	Yanıt Sayısı
Çok çalışan, er ya da geç iyi bir yaşantıya kavuşur	1	35.1	35.1	350
	2	7.9	43.0	79
	3	7.1	50.1	71
	4	5.2	55.3	52
Kararsız	5	12.5	67.8	124
	6	4.7	72.5	47
	7	5.8	78.3	58
	8	6.8	85.1	68
	9	2.5	87.6	25
Başarı çalışmaktan çok şansa ve insanın kimi tanıdığına bağlı	10	12.4	100.0	123
TOPLAM		100.0		997

Türkiye'de çoğunluğun hayatta başarılı olmanın çalışma ile olacağına inandığı görülmektedir. Tablo 8'de 1 ila 4 arasındaki şıkları işaret edenlerin oranı %55'tir; ve bu oran başarının daha çok çalışma ile olacağına inandığını söyleyenlerin oranıdır. Ancak, geri kalanlardan önemli bir bölümü, veya tüm deneklerin %12'si kadarı, başarının eşit ölçüde çalışmaya ve şansa bağlı olduğu inancındadır. Nihayet, geriye kalan %33 de başarıda şansa daha fazla pay tanıyan yanıtlar vermiş bulunmaktadır. Bu bulgu da, daha önce kadercilik konusunda ileri sürdüğümüz sonuçları destekler niteliktedir. Geniş bir kitle kadere inandığını belirtmekle birlikte, kaderciliği bir hayat ilkesi olarak kabul edip izlememektedir. Çalışma ile hayatta başarılı olunacağına inanan bir kişinin hayatı yalnızca kaderin ördüğü ağlar içinde gezinmek olarak algılaması olanaksızdır. Aynı zamanda, oldukça geniş bir kitle tarafından çalışma, hayatı daha iyi yaşamının bir koşulu olarak algılanmaktadır. Bu kitlenin kanaatkarlıkla yetinmesi, hayattan tatmini durağan ve iç dünyalara kapanan bir hayat biçiminde araması da beklenmemelidir. Nihayet, her bakımdan boyun eğen, kader ve kismetine katlanan kişilerden oluşan bir çoğunlukla da karşı karşıya değiliz artık.

4. 3. 3. İş Hayatının Bazı İlkeleri

Sanayi toplumlarında çalışma hayatı akılcı ilkelere göre düzenlenmiştir. Çalışanlar, profesyonel yönetim prensiplerine sahip, iş hayatını yakından izleyen ve ona etki- de bulunmayı doğal ve meşru addeden kişilerdir. 1990 Türkiye'sinde bu niteliklerin ne derece yaygın olduğunu araştırmak için aşağıdaki üç soruyu deneklerimize sor- duk:

I. İş dünyasının nasıl yönetilmesi gerektiği çok tartışılan bir konudur. Bu konuda aşağıda sıralanan dört cümleden, sizin fikrinize en uygun olanı hangisidir?

1. İşyeri sahipleri ve çalışanlar, yöneticileri kendileri bizzat seçmelidir.

2. İşyeri sahipleri ve çalışanlar, yöneticilerin seçimini beraberce yapmalıdırlar.

3. Devlet işyerlerinin sahibi olmalı ve yöneticileri atamalıdır.

4. İşyerlerine orada çalışanlar sahip olmalı ve yöneticileri de onlar seçmelidir.

II. İş hayatı ile ilgili olarak aşağıdaki iki görüşten hangisini daha doğru bulursu- nuz?

1. Üstün (amirin, yöneticinin) talimatlarına ne olursa olsun uyulmalıdır.

2. Talimatlara, doğruluğuna inanmadıkça uyulmamalıdır.

3. Koşullara bağlı

III. Bir işyerinde aynı yaşta ve hemen hemen aynı işi yapan iki memur var. Bunlar- dan biri, diğerinin kendisinden 200 bin lira daha fazla maaş aldığını öğreniyor.

Ancak, yüksek maaş alan memur diğerinden daha hızlı, verimli ve güvenilirdir. Sizce, bu memurların farklı maaş almaları doğru mudur? (Soru III'e verilen yanıtlar '1. Haklıdır 2. Haksızdır' şeklinde olmuştur.)"

Bu sorulara verilen yanıtlar Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9:
Çalışma Hayatının Bazı İlkeleri:
Kim Yönetmeli?
Amire mi, yoksa Yasaya mı İtaat Etmeli?
Ücret Ödemesinde Uyulacak İlke Ne Olmalı?

	%	Yanıt Sayısı
<u>I. İşyerini Kim Yönetmeli?</u>		
İşyeri sahibi	25.9	241
Sahip ve çalışan birarada	38.3	356
Devlet	15.7	146
Yalnızca Çalışanlar	20.2	188
TOPLAM	100.0	931
<u>II. Amire mi, yoksa yasaya mı itaat edilir?</u>		
Amirin emrine uyulur	26.0	253
Emre, doğruysa uyulur	55.4	541
Koşullara bağlı	18.6	182
TOPLAM	100.0	977
<u>III. Ücret ödeme ilkesi</u>		
Çok çalışana çok ücret ödenmesi haklıdır	69.9	703
Çok çalışana çok ücret ödenmesi haksızdır	30.1	302
TOPLAM	100.0	1005

İş sahibinin aynı zamanda işyerinin yöneticisi olmasını ve onu yalnız başına alacağı kararla ile yürütmesini, ancak deneklerin %25'i benimsemiş bulunmaktadır. İster işyeri sahibi ile birarada olsun, ister yalnızca çalışanlar tarafından olsun, işin çalışanların kararları ile yönetilmesini önerenler çoğunluktadır (%58). Deneklerin %38'nin işyerinin sahip ve çalışanlarca birarada yönetilmesi gerektiğini, %20'sinin

ise yalnızca çalışanlarca yönetilmesi gerektiğini belirttiği görülmektedir. İşyerlerinin devletçe yönetilmesini önerenler ise %16 ile en küçük grubu oluşturmaktadır.

Toplumumuzda, "patron en iyisini bilir ve işini istediği gibi yönetir" zihniyetinin yerini, işyeri yönetiminin profesyonel bir faaliyet olduğu düşüncesine bırakmakta olduğu göze çarpmaktadır. Çalışanlar, işyeri ile ilgili kararlarda etkili olmayı gerekli ve haklı görmek eğilimindedirler.

İş hayatında üstlerin vereceği emirlere astların uymasının da körükörüne bir itaat olayı olmadığı görüşü genel kabul görmektedir. "Üstlerin verdiği emirlerin doğruluğu saptanmaksızın onlara uyulmamalıdır" diyenlerin oranı %55 civarındadır. Üstün verdiği emre aynen uyulması gerektiğine inananların oranı ise %26 mertebesinde. "Koşullara bağlı olarak üstün emrine, doğruluğuna bakmaksızın uyulur" düşüncesinde olanların oranı %19 civarındadır. Bu iki oran bir arada ele alınacak olursa, emirlerin akıl ve yasa süzgecinden geçirilmeden uygulanması eğiliminin bir hayli yaygın olabilecek bir itaatkarlık olgusuna işaret ettiğini de görmekteyiz.

Ücret ile ilgili değerlendirmeler de çalışmaya verilen değeri bir kez daha vurgulayan bir niteliktedir. Büyük çoğunluk çok çalışana çok ücret verilmesini haklı görmektedir. Bu bulgu, çalışanların statü eşitliğine dayalı bir ücret sistemi yerine, çalışanların verimine dayalı bir ödüllendirme (ücret) sisteminin haklı veya uygun olacağının düşünüldüğünün bir işareti olarak addedilebilir. Bu tür bir tutum da profesyonelliğin ve onun iş etiğinin, işyerlerinde yerleşmesi yolunda bir miktar yol alındığının bir belirtisi olarak kabul edilmelidir.

İşyerlerindeki yönetimin profesyonelleşmesi, işyerinin yönetimine çalışanların etkide bulunması veya yönetime katılmaları, çalışanların verimliliklerine göre ödüllendirilmeleri ve nihayet, kısmen de olsa savunulan, akıl ve yasa süzgecinden geçirildikten sonra emre uymaya dayalı bir amire itaat anlayışı etrafında oluşan değerler Türk toplumunda yaygınlık kazanmış gibi gözükmektedir. Osmanlı'nın ka-

derciliğin huzuruna sığınmış, kanaatkar ve körü körüne itaatkar çalışanından çok bariz izler görünmemekle birlikte; kısmen koşullara göre de olsa, doğruluğu aranamaksızın üstlerin direktiflerine uyma eğiliminin hemen hemen toplumun yarısı için geçerli olduğunu görüyoruz. Bu durum tarihsel mirasın bıraktığı tortunun da etkisiyle, aklın yol göstericiliği ile yasaların egemenliğinde bir toplumsal yaşama henüz geçilmediğini göstermektedir. Bu görüntüsüyle Türk iş hayatı sanayi kapitalizmine geçmekte olan veya günümüzün moda deyiimi ile *Yeni Sanayileşen Ülke* (YSÜ) konumuna dönüşmekte olan bir ülkenin kültür bulamacı ve çelişkilerini yaşayan bir yapıdadır.

Bu çelişki ve çeşitliliklerin en belirgin görüntüsü kadının iş hayatındaki rolü hakkındaki tutumlar incelendiği zaman ortaya çıkmaktadır.

4. 4. Kadının İş Hayatındaki Yeri

Türkiye'de kadının çalışma hayatındaki yeri 20. yüzyılda büyük artış göstermiştir. Ancak, 1970 ila 1985 arasındaki istatistikler incelendiğinde, kadınların faal nüfus içindeki oranının %33'ten %30.6'ya doğru ufak bir azalma gösterdiğini görmekteyiz.¹⁵ Yine de, kadınların çalışma hayatı içinde büyük ve doldurulamayacak bir yere sahip oldukları açıkça görülmektedir. Artık Türk iş hayatında kadın istihdam etmek, çok az sayıda bazı işler hariç olmak üzere, sorun olarak algılanmayacak bir niteliktedir.

Ancak, yine de eğer iş sayısı azsa ve işsizlik varsa, işe alınmada, erkeklere öncelik tanınıp tanınmaması hususu sorulduğunda nüfusun %52'si erkeklere öncelik tanınması gerektiğini vurgulamıştır. Nitekim, araştırmamıza katılan deneklerin %88.3'ü kadınların çoğunluğunun gerçekte hayattan istediği şeyin evi ve çocukları olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca, yine büyük bir çoğunluk, (%85), eğer bir kadın çalışmaya başlarsa, bundan henüz ilkokula gitmeyen çocuğunun zarar göreceği kanısındadır. Yine, toplumumuzun büyük bir çoğunluğu da, (%80), ev kadını olmanın

15. T.C. Başbakanlık, Devlet İstatistik Enstitüsü, 1989 Yıllığı, Ankara, s. 166.

iş kadını olmak kadar insanı tatmin edici olduğu kanısındadır. Ancak, kadının bağımsızlığı ve hanenin gelirine olan katkısı konu edildiğinde yanıtlar değişiklik göstermektedir.

Kadın için bağımsızlığın en iyi yolunun bir işte çalışmak olduğuna inananların oranı %45'tir. Aynı oran kadınlar arasında %58, erkekler arasında ise %39 olmaktadır. Bu görüşü kesin olarak reddedenlerin oranı ise %13'tür. Evin gelirine hem kadın hem de erkek tarafından katkıda bulunulması gerektiğini savunanların oranı da %86'dır. Kadınların, kadının bağımsızlığının bir işte çalışmasına bağlı olduğu görüşünü, erkeklere göre çok daha fazla destekledikleri görülmektedir.

Burada görünen ilginç bir tutum kadının hane gelirine katkıda bulunması gerektiği fikrinin hem erkek hem de kadınlar tarafından büyük ölçüde kabul görmesidir. Ancak kadınlar arasında ve özellikle kentli kadınlar arasında işsizlik halinde işe alınmada erkeklere öncelik verilmesi görüşüne fazla değer verilmemektedir. Hane gelirinin bir tek hanehalkı reisi tarafından temin edilmesinin olanağı olmadığının kabulü anlamına gelen bu görüşlerin, kadının "gerçek" yerinin evi olduğu görüşüyle bir arada bulunması, birçok toplumda görülebilecek türden bir çelişki örneğidir. Ancak, kadınlar arasında geniş bir kitlenin de, kadının bağımsız olması için çalışması gerektiği fikrini kabul etmekte olduğu anlaşılmaktadır (bkz. Tablo 10).

Tablo 10:
Cinsiyete Göre Kadının Bağımsızlığı
ve Çalışma Hayatı

	Bağımsız Kadın Çalışan Kadındır				Toplam Yanıt
	Kesin Kabul %	Kabul %	Red %	Kesin Red %	
<u>Cinsiyet</u>					
Erkek	29.7	43.3	59.1	70.7	486
Kadın	70.3	56.7	40.9	29.3	465
TOPLAM	100.0	100.0	100.0	100.0	951

Kadının çalışmasını yalnızca Türkiye'deki ekonomik koşulların getirdiği bir zorunlu-

luk olarak görmenin doğru olmadığı, özellikle kentli kadınlar arasında çalışmaya aynı zamanda bağımsızlığa sahip olmanın bir yolu olarak bakıldığı da anlaşılmaktadır. Nitekim, çalışan bir annenin çocuklarıyla, çalışmayan bir anne kadar sıcak ve güvenli ilişkiler kurabileceğini kabul edenler çoğunluktadır, (%55). Bu fikri kesinlikle reddedenler ise %11 mertebesinde. Bu soruya yanıt veren kadın ve erkek deneklerin cevapları arasında önemli hiçbir fark da gözlenmemektedir. Kentli kadınların kirdakilere oranla çalışmanın annenin çocuğa duyacağı şefkati azaltmayacağı kanısına daha fazla sahip oldukları da bulgularımız arasındadır.

Bu bulgular, geleneksel kadın görüntüsünü oluşturan ev işleri, çocuk ile uğraşan ev kadını imgesinin, kadının toplumda oynaması gereken rolün sınırlarını belirlemede hala etkin olduğunu göstermektedir. Ancak, çalışmanın kadının bağımsızlığı için gerekli olduğuna ve çalışmanın kadının annelik şefkatini etkilemeyeceğine inanan kadınların kentlerde büyük çoğunluğa ulaştığı da görülmektedir. Bu çelişik tutumların bir süre daha yanyana varlıklarını sürdürmeleri şaşırtıcı olmayacaktır.

4. 5. Hane Geliri ve Hane Gelirinden Tatmin Olma

İş hayatının doğal bir uzantısı olarak hanenin geliri ve bu gelirin tatminkarlığı hakkındaki görüşleri incelemeye çalışacağız.

Araştırmamıza katılan deneklere "*Hanenizin gelirini yani maddi durumunuzu ne kadar tatmin edici buluyorsunuz? 1 ile 10 arasında bir puan veriniz*" dendiğinde, %31.3 hanelerinin gelirini yetersiz olarak tanımlamışlardır. Hane gelirinin orta karar bir durumda olduğuna inananlar %35.6 ile en kalabalık tek yanıt kategorisini oluşturmaktadır (bkz. Tablo 11). Toplumun geriye kalan üçte biri kadar büyüklükte olan bir kesiti ise gelirinin tatminkar olduğu görüşündedir. En yüksek hane gelirinden tatmin olma puanının 10 olduğu bir yanıt cetvelinde, toplumun %60'ı '4' ile '6' arasında bir konumda olduğu yanıtını vermektedir. Hane gelirinden orta karar bir tatmin olma durumu diyebileceğimiz bir görüntü ortaya çıkmaktadır. Acaba, "bir hırka, bir lokma" ile kanaat eden bir toplumla mı karşı karşıyayız?

Tablo 11:
Hane Gelirinden Duyulan Tatmin

		%	Kümülatif %	Yanıt Sayısı
Hane geliri hiç tatminkar değil	1	6.9	6.9	71
	2	5.5	12.4	56
	3	8.9	21.3	91
	4	9.9	31.2	101
Ne tatminkar ne değil	5	35.7	66.9	365
	6	13.7	80.6	140
	7	8.1	88.7	83
	8	5.2	93.9	53
	9	1.3	95.2	14
Hane geliri tamamen tatminkar	10	4.8	100.0	48
TOPLAM		100.0		1013

Bu sorunun yanıtı için hanenin gelir düzeyi ile hane gelirinden tatmin arasındaki ilişkiyi incelemek gerekecektir. Gelirin çok düşük olduğu durumlarda bile eğer kişi gelirini yeterli görüyorsa, kanaatkar bir birey tipinden bahsetmek mümkün olacaktır. Ancak, bulgularımız hanenin gelir düzeyi ile hane gelirinden tatmin olma duygusu arasında doğru orantılı ve yakın sayılabilecek bir ilişkiye işaret etmektedir ($\tau_{uc}=0.32$). Bu durumda, gelirden bağımsız bir hane gelirinden tatmin olma duygusundan bahsetmek olanaksızdır. İlişkinin doğru orantılı olması gelir arttıkça tatminin arttığını ve azaldıkça da azaldığını göstermektedir. Kırsal ve kentsel nüfus, hane geliri ve ondan tatmin olma bakımından kayda değer bir farka sahip değildir. Bu durumda, kanaatkarlık olarak addedebileceğimiz yaygın ve kitlesel bir olgudan bahsetmek olanaksızdır.

4. 6. Nasıl bir Toplum?

Türkiye'deki toplumsal değişim hızlı bir biçimde oluşmaktadır. Bu oluşumun ivmesi toplumsal hayatı derinden etkilerken, bundan etkilenen kitlelerin söz konusu değişimin ne yönde ve ölçüde olmasını arzuladıkları bilmek, oluşan gelişmelerin ne derecede kabul göreceği hakkında bir ölçüde tahminde bulunmamızı sağlayacaktır.

Araştırmamızda deneklere bir liste halinde toplumda meydana gelebilecek değiş-

meler sunulmuş ve bunların her biri için, söz konusu değişikliğin iyi mi, kötü mü olacağı sorulmuştur. Bu sorulara alınan yanıtlar iyi, kötü ve farketmez biçiminde olmuştur. Elde edilen bulgular Tablo 12'de sunulmuştur.

Tablo 12:
Toplumsal Değişme Hakkındaki
Düşünce ve Tutumlar

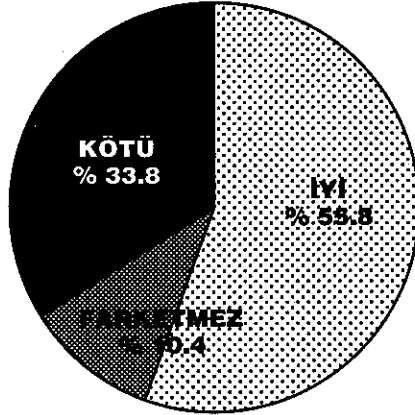
	İyi %	Farketmez %	Kötü %	Toplam Yanıt
Toplum yaşantısında para ve maddiyatın öneminin azalması	55.8	10.4	33.8	966
Çalışmanın hayatımızdaki öneminin azalması	16.3	9.1	74.6	969
Teknolojik gelişmelere daha fazla önem verilmesi	90.8	6.8	2.4	958
Toplum ve devlet karşısında kişiye daha fazla önem verilmesi	91.8	5.7	2.5	963
Yetkililere daha fazla önem verilmesi	65.2	26.4	8.4	960
Aile hayatına daha fazla önem verilmesi	91.2	4.0	0.8	986
Daha basit ve doğal bir hayat biçimine geçilmesi	54.6	22.4	23.0	937

Not: Tablo'nun ilk üç kolonundaki sayılar satır yüzdelileridir.

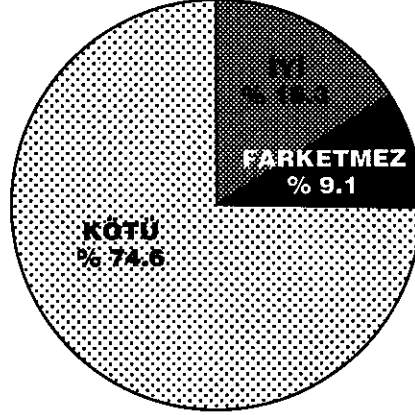
Tablo 12'de de toplum yaşantısında çalışmanın önemini yitirmemesi, para ve maddiyatın önemini koruması görüşlerinin ağır bastığı görülmektedir. Henüz endüstri devrimini ve kapitalist piyasa ekonomisini yerleşik veya pekişmiş hale getirmemiş, ancak o yönde yol almakta olan bir toplum olarak Türk toplumunda, yakın gelecekte de bu yönde gelişmelerin sürmesinin beklendiği anlaşılmaktadır. Burada çalışmaya verilen önemin büyüklüğünü kanaatkar bir toplum anlayışının ortadan kalkmakta olduğuna bir başka kanıt olarak düşünmenin yerinde olacağı kanısındayız. Çalışma yerine yetinmeyi tercih eden bir kültürden gelenlerin çalışmanın önemini yitirmesini yine "geleneksel" ekonomiye bir dönüş olarak algılayarak yanıtlamış olmaları beklenebilir. Bu varsayımla bakıldığında, çalışmanın önemini yitirdiği

TABLO 12/A

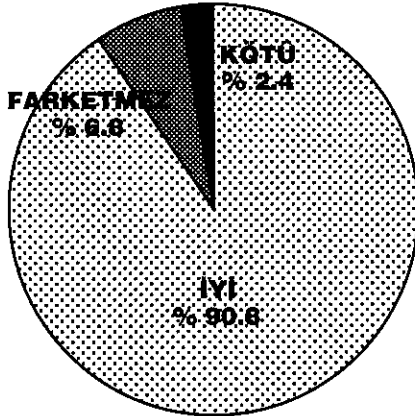
Toplum yaşantısında para ve maddiyatın öneminin azalması

TABLO 12/B

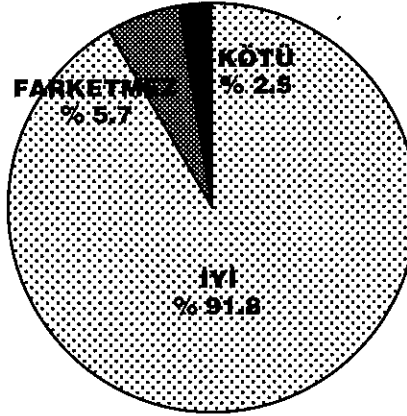
Çalışmanın hayatımızdaki öneminin azalması

TABLO 12/C

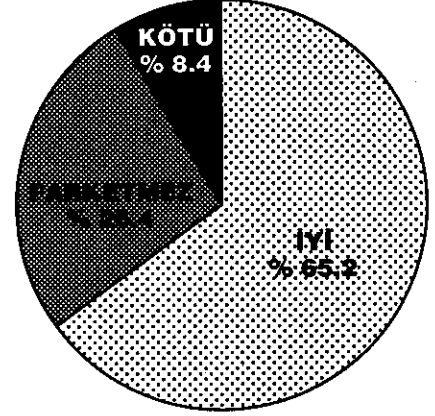
Teknolojik gelişmelere daha fazla önem verilmesi

TABLO 12/D

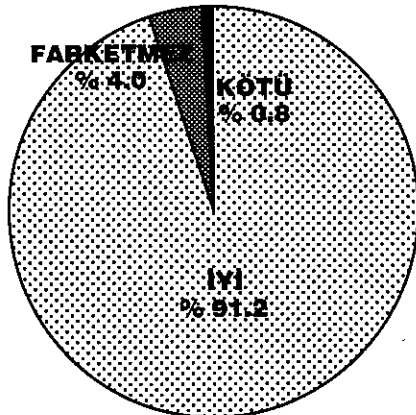
Toplum ve devlet karşısında kişiye daha fazla önem verilmesi

TABLO 12/E

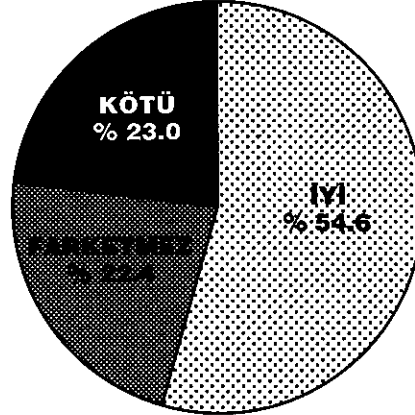
Yetkililere daha fazla önem verilmesi

TABLO 12/F

Aile hayatına daha fazla önem verilmesi

TABLO 12/G

Daha basit ve doğal bir hayat biçimine geçilmesi

bir ortam olan geleneksel veya pre-kapitalist düzenin Tablo 12'deki yanıtlarla reddildiği sonucuna ulaşabiliriz. Nitekim, teknolojik gelişmenin yeterli olmaktan çok uzak bir görüntü verdiği de kabul edilmektedir. Çok büyük bir çoğunluk için teknolojik gelişmenin, endüstri ötesi toplumlarla geleneksel toplumlarda görülen biçimlerde pek arzulanmayan bir olgu olarak kabul edilmesi söz konusu değildir. Burada, adeta bir teknolojik gelişme zorunluluğu veya "ideal"inin toplumsal benimsenmesinden bahsedebilecek durumdayız.

Sanayi ötesi toplumlarda görülen, çalışmanın doğal olmadığı ve azaltılması gerektiği düşüncesi yaygınlaşmaktadır. Para ve maddi ilişkilerin yerine insana ve doğaya değer veren tutumlara rastlamak herhalde Türkiye için şaşırtıcı olurdu. Ancak, yine de daha basit ve doğal bir hayat biçimini isteyenlerin oranının yüksekliği ilginçtir. Bu bulguya biraz daha yakından bakmakta yarar vardır.

Demografik ve toplumsal kökenle daha doğal bir hayat biçimine yaklaşım arasındaki ilişkiler incelendiğinde bireyin eğitimi ve sosyo-ekonomik statüsünün çok zayıf da olsa, daha iyi bir yaşam biçimi ile ilintili olduğu göze çarpmaktadır. Bireyin yaşı, cinsiyeti, içinde yaşadığı yerleşim birimi ile daha doğal bir yaşam biçimi arzusu arasında bir ilişki saptanamamıştır. Buradan çıkartılabilecek tek sonuç, daha doğal yaşamın daha çok düşük eğitim ve sosyo-ekonomik statüdekilerin arzu ettiği bir olgu olduğudur. Eğitim ve sosyo-ekonomik statü ile doğal yaşam arzusu arasındaki ilişki, ilki için $\gamma = -.07$, ikincisi içinse $\gamma = -.13$ 'tür. İlişki pek zayıf olmakla birlikte ters orantılıdır. Bu nedenle, daha çok köyden yeni gelenlerin eski tür yaşantıları için duydukları nostaljiyi saptamış olmamız olasılığı yüksektir.

Nihayet, aile, yine çok büyük ölçüde destek gören bir kurum olarak ortaya çıkmaktadır. %91.2 gibi bir çoğunluk aileye, toplumsal yaşantıda daha fazla önem verilmesi gerektiği kanısındadır. Ailenin bir güvence olarak, başka hiçbir kurum veya olgu ile karşılaştırılamayacak kadar kritik bir rol oynadığı bir toplumda, ailenin öneminin korunmasını destekleyen bir tutumun ortaya çıkmasını da doğal olarak kabul etmek gerekir.

Toplumsal hayatta kabul görme olasılığı yüksek olan değişiklikleri inceledikten sonra toplumsal değişimin niteliği hakkındaki görüş ve beklentileri de gözden geçireceğiz.

4. 7. D ü z e n D e ğ i ŝ m e l i m i ?

Toplumsal hayatta karşılaşılabilecek olası değişikliklere paralel olarak, toplumdaki düzenin de değişip değişmemesi hakkındaki beklenti ve görüşler Tablo 13'de sunulmuştur.

Tablo 13: T o p l u m s a l D ü z e n D e ğ i ŝ m e l i m i ?		
	%	Yanıt Sayısı
Tüm toplum düzenimiz, büyük bir kökten ve devrimci değişiklikle yeniden şekillendirilmeli ...	12.2	126
Toplum düzenimiz yapılacak reformlarla yavaş yavaş değiştirilmeli ...	53.9	555
Toplum düzenimiz, her türlü değişiklik girişimine karşı korunmalı ...	22.7	234
Bilmiyor, fikri yok ...	11.2	115
TOPLAM	100.0	1030

Tablo 13'den anlaşılacağı üzere toplumsal düzenin değişmesi gerektiğine inananların oranı toplumun üçte ikisi civarındadır. Bunların çok büyük çoğunluğu zaman zaman yapılacak olan reformlarla toplum düzeninin değiştirilmesi düşüncesindedir. Değişiklik isteyenlerin küçük bir oranı ise devrimci bir toplumsal değişiklikle toplum düzenimizin değişmesi gerektiği inancındadır. Nihayet, toplumda statüko taraflısı veya "muhafazakar" olarak ifade edebileceğimiz %22.7'lik bir grup mevcuttur. Bu gruptakiler toplumda hiçbir değişiklik istememektedir. Toplumsal değişim isteyenler ve istemeyenler, veya devrimci, reformist ve muhafazakar diye adlandırabileceğimiz bu üç grup kimlerden oluşmaktadır? Bu üç gruptaki bireyler arasındaki farklar nelerdir? Nihayet, bu üç grubun siyasal hayat üzerinde belirgin

bir etkileri var mıdır? Eğer varsa, bu etkiler nelerdir? Bu ve benzeri soruları incelemek için, devrimci, reformist ve muhafazakarların toplumsal kökenleri itibarıyla fark ve benzerliklerini ve bu gruptaki bireylerin siyasal tercih ve eğilimlerini aşağıdaki satırlarda inceleyeceğiz.

4. 7. 1. Köktenci, Reformist, ve Muhafazakar Kimlik

Toplumsal değişme beklentisi ile ilişkili olabilecek sosyo-ekonomik ve demografik değişkenler incelendiğinde deneğin yaşı arttıkça statükoyu koruma beklentisinin arttığı; eğitim düzeyi ve sosyo-ekonomik statü yükseldikçe de köktenci değişim beklentisinin arttığı görülmektedir (bkz. Tablo 14). Ancak, deneğin ücretli olarak çalışıp çalışmadığı ve yıllık hane geliri düzeyi ile toplumsal değişme beklentisi arasında bir doğrusal ilişkiye rastlanmamıştır.

Tablo 14:
Toplumsal Değişmeye Yaklaşım:
Toplumsal Düzende
Devrim, Reform ve Muhafaza

	Toplumsal Değişmeye Yaklaşım
Sosyo-ekonomik ve demografik değişkenler	
Yaş	.21
Eğitim düzeyi	-.19
İş türü (Ücretli/İş sahibi)	--
Yıllık hane geliri	--
Sosyo-ekonomik Statü	-.09

Not: Tablo değerleri Kendall Tau_b değerleridir. Tablodaki toplumsal değişme beklentisi devrim '1', reform '2' ve statükonun aynen korunması '3' olarak ölçülmüştür. Tablo'daki negatif değerler sosyo-ekonomik ve demografik değişkenlerin yüksek kategorileri ile toplumsal değişimin düşük kategorilerinin birarada değiştiğini göstermektedir.

Pek çok ülkede olduğu gibi, daha yaşlı olan nüfus daha ziyade toplumsal statükonun korunması yanlısı olarak görünmektedir. Kökten toplumsal değişme Türki-

ye'de daha çok yüksek sosyo-ekonomik statüdeki ve yüksek eğitim görmüş kesimler arasında yaygın bir istek görüntüsündedir.

4. 8. Yenilikçilik ve Tutuculuk

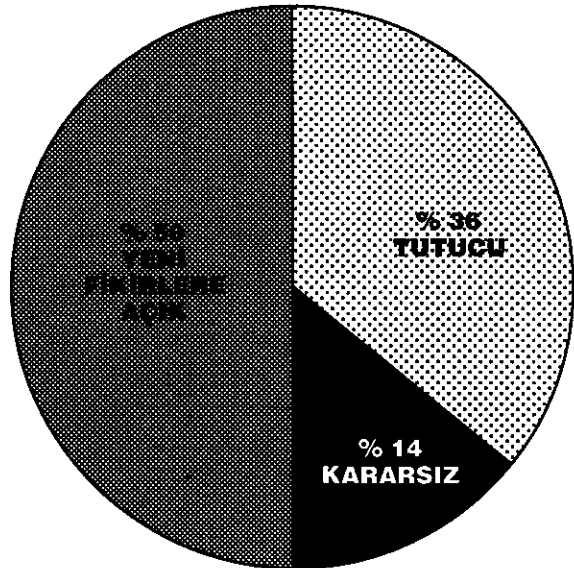
Toplumsal hayatta karşılaşılabilecek yeniliklere yönelik tutumları ölçmek üzere sorduğumuz soruya aldığımız cevapların dağılımı Tablo 15'te verilmiştir.

En genel anlamda tutuculuk, uzun yıllar boyunca doğruluğu sınanmış olan görüş ve fikirlerin en doğru fikirler olduğu inancından kaynaklanır. Bunun karşıtı olan yenilikçilik ise, yeni fikirlerin genellikle eskilerden daha iyi olacağını kabul eder. Birinci görüş, bir toplumun gelişmesine dayanan ve onun deneyimlerini esas alan bir değerlendirme ile, bir bireyin zekasının sınırlarının toplumun birikmiş deneyimlerine göre yetersiz olacağı varsayımına dayanır. Oysa, yenilikçiler için insan aklı ile yeni uygulama ve fikirlere ulaşılır ve insanlık rasyonel düşünce ile ilerler. Bu iki görüşün Türkiye'de nasıl bir dağılım gösterdiğini aşağıdaki tablodan görebiliriz.

(bkz. Tablo 15).

Tablo 15:
Yeni Fikirlere Açıklık

	Soru Cetveli	%	Kümülatif %	Yanıt Sayısı
En doğru fikir doğruluğu uzun zamandır sınanmış fikirdir	1	18.9	18.9	186
	2	4.9	23.8	48
	3	6.8	30.6	67
	4	5.3	35.9	52
Kararsız	5	13.9	49.8	137
	6	6.8	56.6	67
	7	7.7	64.3	76
	8	10.9	75.2	108
	9	6.0	81.2	60
Yeni fikirler genellikle iyidir	10	18.8	100.0	186
TOPLAM		100.0		98

Eski fikirlerin doğruluğuna inanan "tutucu" diye adlandırdığımız grubun toplumun ancak %36'sı civarında bir büyüklüğe sahip olduğunu görmekteyiz. Eski ya da yeni fikirlerin daha iyi veya doğru olduğunu ifade edemeyenlerin oluşturduğu %14'lük kesimi bir kenara bırakacak olursak, toplumun yarısının yeni fikirlerin genellikle daha iyi olduğuna inandığı göze çarpmaktadır. Toplumsal hareketliliğin Türkiye kadar yoğun biçimde yaşandığı bir ortamda yeniliklere açıklığın bir zorunluluk olarak duyulmasını olağan karşılamak gerekir. Daniel Lerner'in artık klasik hale gelen **The Passing of Traditional Society** ¹⁶ adlı kitabında belirttiği gibi, yenilik yapmaya eğilim duymayan ve kendini çok farklı ortamlarda yaşayabilecek gibi hissetmeyenlerin toplumsal konumlarını, ne toplumsal sınıf atlama, ne de coğrafi konum itibarıyla değiştirmeleri kolay olabilecektir. Türkiye gibi köyden kente göçün çok büyük boyutlara ulaştığı bir toplumsal bağlamda eski kimlik ve inançların erozyona uğraması doğaldır. Bu nedenle "eski" görüşlerin doğruluğuna inananların çoğunlukta olmaması anlaşılabilir. Nitekim, hayatta karşılaşılan değişikliklerle ilgili olarak sorulan iki soruya alınan yanıtlar da Tablo 15'deki bulguları destekleyecek mahiyettedir (bkz. Tablo 16 ve 17).

Tablo 16:
Hayatta Büyük
Değişikliklere Yaklaşım

	Soru Cetveli	%	Kümülatif %	Yanıt Sayısı
Büyük değişiklik konusunda tedbirli	1	21.3	21.3	209
	2	5.3	26.6	53
	3	7.7	34.3	76
	4	7.1	41.4	69
Kararsız	5	14.6	56.0	144
	6	5.46	1.4	53
	7	7.9	69.3	78
	8	9.6	78.9	94
	9	4.5	83.4	44
Gözüpek olmayan başarılı olamaz	10	16.6	100.0	163
TOPLAM		100.0		983

16. Daniel Lerner, **The Passing of Traditional Society**. New York: Free Press, 1958.

Tablo 17:
Hayattaki Değişmelerden
Ürkme

	Soru Cetveli	%	Kümülatif %	Yanıt Sayısı
Değişme Ürkütür	1	7.9	7.9	77
	2	1.9	9.8	19
	3	4.1	13.9	40
	4	3.1	17.0	30
Kararsız	5	19.0	36.0	186
	6	7.0	43.0	69
	7	8.9	51.9	87
	8	12.7	64.8	124
	9	7.0	71.8	69
Değişiklik Yeniliktir	10	28.2	100.0	276
TOPLAM		100.0		97

Hayattaki yeniliklerin ileriye doğru bir değişme veya bir ilerleme olarak görülmesi eğilimi, Tablo 17'de çok belirgin olarak gözlenmektedir. Gözüpek bir biçimde, fazla tedbirli davranmadan yeniliğe doğru atılma eğiliminin de bir hayli yaygın olduğunu Tablo 16'da görmekteyiz. Bunu girişimciliğin veya toplumsal hareketliliğin getirdiği bir girişkenlik olgusu olarak yorumlamak mümkündür. Ancak, değişmeyi "iyileşme" olarak yorumlamanın oldukça ilginç olduğunu da belirtmekte yarar vardır.

Toplumsal önemli bir çoğunluğu hem yenilikleri onaylamakta, hem de bunu bir "ilerleme veya iyileşme" olgusu olarak kabul etmektedir. Yukarı doğru toplumsal tırmanışın veya toplumsal sınıf geçirgenliğinin yüksek olmasına bağlayabileceğimiz bu eğilimin toplumsal ve siyasal istikrara büyük katkısı olması gerekir. Bireylerin değişiklik arzu etmeleri ve yeniliklere karşı son derece hoşgörülü olmaları, toplumsal hayatta reforma dayalı değişme özlemi ile birleştiğinde, barışçıl toplumsal değişme veya yenilik isteyen bir toplum manzarası ortaya çıkmaktadır. Toplum sorunlarının reformcu yeniliklerle çözüleceği inancı ile hareket eden büyük bir çoğunluğun varlığı, toplumsal hayatta büyük çalkantıların olmamasının ve siyasal hayatta da köktenci çözümler aranmamasının en önemli nedenlerinden olarak sayılabilir.

Yukarıda sunulan bulgular, aynı zamanda, yeni yöntemler ve yollar denemeye, hayatını değiştirecek atılımları yapmaya hazır, girişken bir kişiliğin de ipuçlarını sermektedir.

4. 8. 1. Tutucular ve Yenilikçiler Kim?

Tutucuları, yenilikçi olarak tanımladıklarımızdan ayıran demografik ve toplumsal özellikler nelerdir? Bu sorunun yanıtını vermemizi sağlayacak bazı ipuçlarını Tablo 18'de bulabiliriz.

Tablo 18'de görülen en önemli özellik yaştan yenilik eğilimi ile ters orantılı veya tutuculukla doğru orantılı bir ilişki içinde olduğudur. Özellikle hayatta değişiklikten ürkmeme, laik eğitimle ve iş sahipliği ile de doğrusal bir ilişki göstermektedir. Ancak, yeni fikirlere açıklık ve hayatta büyük değişikliklere dikkatle yaklaşma eğilimlerinin yaştan başka hiçbir demografik ve ekonomik değişkenle ilişkisi olmadığı görülmektedir. Tablo 18'de gösterilmeyen cinsiyet rolleri, hanenin yıllık geliri ve bireyin yaşam çevresi ile yenilikçilik/tutuculuk eğilimlerinin de herhangi bir ilişkisine rastlanmamıştır.

Tablo 18:
Yenilikçilik/Tutuculuk:
Belirleyen Koşullar

	Hayatta Değişiklikten Ürkmeme	Yeni Fikirlere Açıklık	Hayatta Büyük Değişiklik
Yaş	-.27	-.20	-.16
Eğitim düzeyi	.18	-	-
İş	.11	-	-
Sosyo-ekonomik statü	.12	-	-
İbadet etme	.11(*)	.12(*)	-
Kendini dindar sayma	-.14	-.14	-.10
Evlenmede dini tören şart	.15(*)	.13(*)	.21(*)

(*) Bu değerler Cramer V'si ile ifade edilmiş olan ilişkilerdir.

Not: Tüm tablo değerleri gamma istatistikleridir. Tablo'da 0.10'dan küçük olan gamma değerleri gösterilmemiştir.

Dindarlığı ölçmek için tabloda görülen üç değişkene ("camide ibadet etme", "kendisini dindar bir kişi olarak addetme" ve "evlenmelerde dini törenin gerekli olduğuna inanmak") ilave olarak "doğumda dini törenin şart olduğunu" ileri sürmek kullanılmıştır. Doğumda dini tören hakkındaki tutumla yenilik/tutuculuk arasında bir doğrusal ilişki bulunamamıştır.

Yenilikçilik veya tutuculuk diye adlandırabileceğimiz tutumların, daha çok kültürel bir değişken olarak ele alınabilecek olan dindarlık ile ilişkili olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, yeniliklere karşı takınılan olumlu tavırların eğitim düzeyi arttıkça, dindarlık azaldıkça ve gençler arasında yoğunluk kazandığı göze çarpmaktadır. Tutuculuk eğilimi ise yaş arttıkça, eğitim düzeyi azaldıkça ve dindarlık arttıkça, artmaktadır.

4. 9. Bilim Yararlı mı?

Bilimin toplumsal yeniliklerin de bir kaynağı olduğu düşünülecek olursa, bilime olan yönelimin incelenmesi ilginç olacaktır. Bilimin yararlı olduğunu düşünenlerin toplumdaki oranı %71.2'dir. Bilimin zararlı olduğuna inananlar %4.7, ne zararlı ne de yararlı olduğuna inananlar ise %21.6'dır. %2.6 ise fikri olmadığını belirtmiştir. Bilimin insanlığın yararına olduğuna inananlar toplumun büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır. Geri kalan büyük bir azınlık da bilimin yararsız olmadığını, ancak zararının da olabileceği kanısındadır.

Çeşitli demografik ve sosyo-ekonomik değişkenlerle bilimin yararlı olup olmadığı arasındaki ilişki incelendiğinde, hiçbir demografik veya toplumsal grubun bilimin yararlı olduğu hususunda diğerinden farklı düşünmediği ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, Türkiye'de bilimin yararlı olduğu fikrinin bir hayli yaygın olduğu söylenebilir. Batı'da görüldüğü gibi bilimin kötü etkilerinin de olabileceği fikrinin Türkiye'de yaygın olmaması, ancak eğitim düzeyi yüksek olan gruplarda bilimin hem yararlı hem de zararlı olabileceği fikrinin, diğer gruplara oranla daha çok kabul görmesi dikkat çekicidir. Üniversite öğrencileri ve üniversite ve yüksek okul mezunları arasında bilimin hem yararlı hem de zararlı olabileceği fikrini belirtenler %30 civarındadır. Lise mezunları arasında da aynı oran %30'dur. Oysa, daha düşük eğitim düzeyindekilerin verdiği yanıtlarda bu oran en çok %20 civarında kalmaktadır.

Bilime karşı tutumlar, bilim konusundaki bilgi arttıkça değişme göstermektedir. Bilimin yararlı olduğu inancı yerini, bilimin bazan zararlı da olabileceği inancına bırakmaktadır.

4. 10. Piyasa Ekonomisi ve Devlet

Ekonomide devletin rolü son on yıl zarfında değişiklik geçirmeye başlamıştır. Bu değişiklikten sonra devletin ekonomideki rolünün çok azaldığını söylemek olanaklı olsa bile, devletin piyasaya karışmasının temel bir ekonomi politik sorunu olarak algılanmaya başlamış olduğunu ifade edebiliriz. Türkiye ekonomisindeki piyasa-devlet ilişkisini etkileyen bir diğer gelişme de 1989'da merkezi planlamanın ve devlet mülkiyetindeki işletmelerin Doğu Blok'u ülkelerinde ciddi bir yeniden yapılanma zorunluluğu göstermesidir.

Burada üzerinde duracağımız ilk husus, işletmelerde devlet mülkiyeti ile özel mülkiyetin karşılaştırmalı olarak incelenmesidir. Türkiye'de işletmelerin özel mülkiyeti mi, yoksa devlet mülkiyeti mi daha fazla tercih edilmektedir? Bu sorunun yanıtı için Tablo 19'daki bulguları incelemek gerekmektedir (bkz. Tablo 19).

Tablo 19: İşletmelerde Özel Mülkiyet mi? Devlet Mülkiyeti mi?				
	Soru Cetveli	%	Kümülatif %	Yanıt Sayısı
İşyerlerinde özel mülkiyet teşvik edilmeli	1	13.9	13.9	135
	2	4.7	18.6	46
	3	7.3	25.9	72
	4	6.4	32.3	64
Kararsız	5	17.3	49.6	171
	6	6.3	55.9	62
	7	6.4	62.3	63
	8	6.2	68.5	61
	9	5.4	73.9	54
İşyerleri devletçe işletilmeli	10	26.1	100.0	258
TOPLAM		100.0		987

Tablo 19'da ortaya çıkan görüntü, işletmelerin devlet mülkiyetinde olması fikrinin çoğunluk tarafından desteklendiğidir. İşletmelerde özel mülkiyetin teşvik edilmesi fikrine pek sıcak bakılmamasını, devletin özel mülkiyeti teşvik etmesinin, bazı kişilere özel çıkar temin edilmesi olarak algılanmış olmasına bağlayabiliriz. Devletçe desteklenen özel mülkiyetin küçük bir zümrenin haksız çıkar sağlaması olarak algı-

lanmış olması olasıdır. Ancak, bu olaya devletçilik görüşünün yaygın kabulü olarak da yaklaşmak mümkündür. Nitekim, devletin kişinin geçiminden sorumlu olması gerektiği görüşündekiler de çoğunluktadır (bkz. Tablo 20).

Tablo 20: Devletin Kişinin Geçimine Katkısı				
	Soru Cetveli	%	Kümülatif %	Yanıt Sayısı
Geçim için devletten yardım beklenmemeli	1	14.0	14.0	138
	2	3.9	17.9	39
	3	5.9	23.8	59
	4	4.5	28.4	45
Kararsız	5	15.3	43.7	153
	6	5.8	49.5	58
	7	8.0	57.5	80
	8	9.6	67.1	96
	9	6.1	73.2	60
Geçime devlet yardım etmeli	10	26.8	100.0	266
TOPLAM		100.0		997

Devletin bir güvenlik sisteminin temel taşı olması arzusu gayet bariz bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda devletin ekonomide önemli bir rol oynayarak vatandaşın geçimini sağlayacak girişimleri doğrudan doğruya yapması çok yaygın bir beklentidir. Bu durumda, devletin denetiminde olmayan veya devletin geniş çaplı bir istihdam yaratma mekanizması olarak bulunmadığı bir serbest piyasa beklentisinin pek yaygın olduğunu gösterir bir bulguya rastlanmamıştır. Vatandaşın gözünde devlet bireylerin geçimlerini sağlamakta önemli rol oynaması gereken bir mekanizma görüntüsündedir. Bireysel girişimiyle kendi geçimini kendisi sağlayan ve devleti bunu engelleyen bir kurumsal mekanizma olarak algılayanlar azınlıktadır. Bu durumda devletin ekonomik hayatta daha sınırlı bir rol oynaması gerektiği inancının hiç de yaygın olmadığı anlaşılmaktadır.

Devletin ekonomideki rolü hakkında bulgularımız ilginç bir ikileme işaret etmektedir. Bir taraftan devlet, piyasada büyük bir rol oynayarak bireyi koruyucu ve bireylerarası eşitlikçi bir düzen sağlayıcı mekanizma olarak görülmekte, diğer taraftan

piyasanın yapısının devletin egemen olduğu bir ortamda biçimlenmesinin beklenmediği anlaşılmaktadır. Örneğin, piyasada rekabetin olmasını isteyenlerin önemli bir çoğunluk olduğu görülmektedir (bkz. Tablo 21).

Tablo 21:
R e k a b e t İ y i m i ? K ö t ü m ü ?

	Soru Cetveli	%	Kümülatif %	Yanıt Sayısı
Rekabet iyidir	1	30.4	30.4	298
	2	9.2	39.2	91
	3	9.8	49.4	97
	4	9.1	58.5	90
Kararsız	5	13.3	71.8	131
	6	3.7	75.5	37
	7	3.9	79.4	39
	8	5.4	84.8	54
	9	2.8	87.6	28
Rekabet kötüdür	10	12.4	100.0	122
TOPLAM		100.0		986

Bu bulgu, devletçiliğin oldukça güçlü bir biçimde sürdüğünü, ancak devlet egemenliğinde bir piyasanın da arzulanmadığına işaret etmektedir. Belki de, Tablo 19'daki '6' ile '10' kategorilerinde görülen %51'lik grubun işletmelerde devlet mülkiyeti isterken, sormuş olduğumuz sorudaki "işletme" kavramından büyük ölçekli işletmeyi anlamış olduğunu düşünebiliriz. O zaman, büyük işletmelerle istihdam yaratan bir devlet kesimi ve onun yanı sıra, hem devlet kesimiyle, hem de kendi aralarında rekabet eden küçük işletmelerden oluşan bir piyasa görüntüsü arzulayan bir çoğunluktan bahsedebiliriz. Burada, eşitlik ve istihdamın vurgulanmış olması, tamamen özel kesimin egemen olacağı bir piyasanın iş bulma ve eşit koşullarda yarışma bakımından önemli darboğazlar oluşturduğu düşüncesinin yaygın olduğu izlenimini vermektedir.

Sonuç olarak, bireylere geniş iş sahaları açan bir devlet işletmeciliği ile rekabete dayanan piyasa koşulları birarada düşünülmektedir. Devletin ekonomiden tamamen elini çekmesinin bireyi özel çıkarların ve denetimsiz olarak addedilen piyasa mekanizmalarının keyfine veya merhametin terkedeceğinden korkulmaktadır. Tür-

kiye'de özel kesimin gelişiminin de, piyasa ekonomisinin de sınırları, herhalde, yukarıda ifadesini bulan anlayışta yatmaktadır.

4. 11. Çevre Sorunları

Son olarak, Türkiye'nin gündeminde hem ekonomik hem de siyasal bir madde olarak önem kazanmakta olan ve henüz daha tam olarak ne ekonomide, ne de siyasette etkisini göstermiş bulunan bir hususa değinmek isteriz. Çevre sorunu hakkındaki tutumları araştırmak üzere altı bölümden oluşan bir soru deneklere sorulmuştur. Bu soru aşağıda gösterildiği biçimde ifade edilmiştir:

"Biliyorsunuz günümüzde, hava ve su kirliliği, sanayi artıkları gibi çevre sorunları sık sık tartışılmaktadır. Şimdi size çevre sorunları ile ilgili bazı cümleler okuyacağım. Her okuduğum cümle hakkındaki görüşünüzü "kesinlikle kabul ederim," "kabul ederim," "kabul etmem," "kesinlikle kabul etmem" şeklinde belirtiniz."

A) *Eğer çevre kirlenmesini önlemek için harcanacağından emin olsaydım, gelirimden bir kısmını bu amaç için verebilirdim.*

B) *Çevre kirlenmesini önlemek için daha fazla vergi ödemeyi kabul edebilirim.*

C) *Devlet çevre kirliliğini azaltmalıdır, ama bu işin bana mali külfeti olmamalıdır.*

D) *İşsizlik problemini çözmek istiyorsak, çevre sorunlarını olduğu gibi kabul etmek zorundayız.*

E) *Çevre kirliliği konusunda gereğinden fazla laf ediliyor.*

F) *Çevrenin korunması ve çevre kirliliği, söylendiği kadar acil sorunlar değildir."*

Bu sorulara aldığımız yanıtlar aşağıda, bir tablo halinde sunulmuştur (bkz. Tablo 22).

Tablo 22:
Çevre Sorunları Hakkındaki
Tutumlar

	Kesin Kabul %	Kabul %	Red %	Kesin Red %	Yanıt Sayısı
Çevre temizliği için gelirini verir	39.6	47.1	9.7	3.7	993
Çevre için vergi verir	24.4	46.7	21.0	7.9	981
Çevreyi Devlet temizlesin	20.8	34.9	37.4	6.9	980
Ya iş, ya çevre	13.2	36.9	35.0	14.9	909
Çevre konusunda gereksiz laf	13.3	31.2	40.0	15.5	954
Çevre acil değil	8.5	18.8	41.3	31.4	972

Çevre konusundaki sorulan sorulara verilen yanıtların incelenmesi halinde ilk göze çarpan husus bunların gayet tutarlı bir biçimde birbirleriyle ilintili olduğudur. Çevre sorunlarının acil bir sorun olduğu ve bu sorun hakkında kamuya yönelik yayınların "gereksiz laf üretmek" olarak algılanmadığı, gayet açık bir biçimde görülmektedir. Devletin çevre kirliliği sorunlarını çözmek için vatandaştan mali destek temin etmeden uğraşması fikri benimsenmekle birlikte, eğer çevre sorunlarını çözeceğine inanılırsa, gelirinin bir kısmını bu amaca tahsis edebileceğini söyleyenlerin oranı en az %40 civarındadır. Yine çevre kirliliğini azaltmaya harcanacak olduğuna kesinlikle kani olacağı bir vergiyi vermeye hazır olduğunu söyleyenlerin oranı da %25 civarındadır. Eğer, bu oranlara sorulan soruları yalnızca "kabul" ederim diye yanıtlayanları da eklersek, aynı oranlar %80 civarına tırmanmaktadır. Bu bulgular, çevre kirliliğinin ne kadar acil bir sorun olarak algılanmakta olduğunu ve ülkemizde bu sorunun çözümünü çok ciddi bir biçimde bekleyen çok geniş bir kitlenin varlığını göstermesi bakımından önemlidir.

Sonuç

"Türkiye Değerler Araştırması" bize Türk insanının ne geleneksel, ne sanayi, ne de sanayi ötesi toplum kalıplarına tam olarak oturduğunu göstermektedir. Bulgularımız Türk toplumunda Osmanlı'dan süzülüp gelen izlere de rastlandığına işaret etmektedir. Değişmekte olan Türkiye'de geleneksel toplumun temel unsurlarını oluşturan aile, din, ve Osmanlı geleneğindeki ordu gibi kurumların hala toplumsal değer sisteminin odak noktasında olduğu görülmektedir. Ancak, bu kurumlarla yakından ilintili olan geleneksel değerlerin de büyük ölçüde aşınmakta olduğunu saptamış bulunuyoruz. Şöyle ki; insanlar kaderciliği şekilde kabul etmekle beraber içerikte sanayi toplumlarının "akılcı" öğelerinden izler taşımaktadır. Diğer bir ilginç bulgu ise, toplumsal değer sistemimizin yalnız sanayi toplumu ile değil, sanayi ötesi toplumlarda rastlanan değerlerle de etkilenmeye başlamış olduğudur. Çevre sorunlarına deneklerimizin gösterdiği ilgi bu bulgumuzu destekler niteliktedir. Ancak, bunun geleneksel değer sisteminin tamamen değiştiği anlamına gelmediğini de, altını çizerek, tekrar belirtmek istiyoruz.

Serbest piyasa ve devletin ekonomide rolü hakkında elde ettiğimiz bulgular bu konularda geleneksel değerlerimizin son yıllarda gündemimize giren "serbest piyasa" ve "özel girişim" modelleri ile değişime uğrayıp uğramadığı hakkında bazı ipuçları vermektedir. Devlete **rızk** dağıtıcı olarak verilen önemde geleneksel değerlerin etkisini görüyoruz. Diğer taraftan piyasada rekabet de aranmaktadır. Kanımızca değer sistemimizde serbest piyasa kavramı yer etmeğe başlamakla beraber devletin **adil, refah dağıtıcı** rolü vurgulanmaya devam etmektedir.

1945 yılından beri geçiş yapmaya çalıştığımız çoğulcu ve yarışmacı demokratik siyasi sistemin yerleştirilmesinde toplumsal değerler sistemimizden kaynaklanan, başkalarına duyulan güven eksikliği gibi, darboğazların olduğuna bulgularımız işaret etmektedir. Bu bağlamda, sendikalar gibi gönüllü kuruluşlara, siyasi sisteme, basına duyulan güvenin azlığının, kişisel ilişkilerde ikincil grupların (örneğin mesleki gönüllü kuruluşların) tercih edilmemesi ile pekişmesi düşündürücüdür.